

KULTURELLA PERSPEKTIV

Nr 3-4 • 2019

Tema: Institutionsetnologi

- Maria Björklund och Kim Silow Kallenberg om att identifiera en etnologisk subkategori
- Kalle Ström om tillträdet till värnplikten
- Elin von Unge om glappet i "Museidebatten"
- Beatriz Lindqvist om utvecklingsamtal som institutionaliserade möten i förskolan
- Maria Björklund om hur psykiatrin som institution omgärdas av ett stigma
- Kim Silow Kallenberg om att läsa journaler genom ett autoetnografiskt tolkningsraster

KÖP
BÖCKERNA PÅ
CARLSSONBOKFÖRLAG.SE

CARLSSON BOKFÖRLAG

SNÖNS HISTORIA

Mats Ekdahl

Det här är historien om snön. En hyllning till de viktiga, vackra och sköreste av naturens under – snöflingorna. Snö har inspirerat mängder av kulturyttringar och i denna spränglärda bok får vi ta del av de flesta.

DET SOVANDE LANDET

Margareta Attius Sohlman

Sibirien betyder just precis "det sovande landet". Här får läsaren en förståelse för detta speciella område genom rysk historia, kultur och geografi. Attius Sohlman är slavist och forskare, och därigenom en självklar vägledare.

HANDEN I DEN DIGITALA VÄRLDEN

Göran Lundborg

I vår digitaliserade värld har handens roll förändrats. Alltmer blir digitalt och handen blir mest van vid en skärm. Vad gör detta med handens funktion? Lundborg är handkirurg och forskare.

KONUNGSLIG KLENOD

Lars Munkhammar

Munkhammar är landets främsta kännare av Silverbibeln, *Codex Argentus*, innehållsrika historia. Här får man följa bibelns resa från Italien till Sverige. Det blir en historieskrivning med många perspektiv.

KROSSADE ILLUSIONER – FALLET HERMANN KAPPNER OCH NAZISTISK INFILTRATION I SVERIGE 1933–1945

Birgitta Almgren

I Hitlers Nazityskland betraktades "den nordiska rasen" som Västerlandets räddning. Därför blev Sverige ett viktigt strategiskt mål. Naziregimens mest inflytelserika agent i Sverige, Hermann Kappner, lyckades också bli anställd av Skolöverstyrelsen. Eftersom naziregimens utsända agenter kontinuerligt sände rapporter till Berlin, finns omfattande källmaterial i tyska arkiv om Sveriges relationer till Nazityskland.

CARLSSON BOKFÖRLAG, Stora Nygatan 31, Box 2112, 103 13 Stockholm
08-545 254 80, info@carlssonbokforlag.se, www.carlssonbokforlag.se

Utges av Föreningen Kulturella Perspektiv vid Institutionen för kultur- och medievetenskaper/Etnologi, Umeå universitet, med stöd av Kungl. Skytteanska Samfundet, Umeå, och Carlsson Bokförlag, Stockholm, samt Institutionen för kulturvetenskaper/Etnologi, Lunds universitet; Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap, Stockholms universitet; Institutionen för historia och Samtidsstudier/Etnologi, Södertörns högskola; Institutionen för kulturantropologi och etnologi, Uppsala universitet; Avd. för Nordisk etnologi & Nordisk folkloreetik, Åbo Akademi.

Kulturella Perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift tillämpar ett referece-system med extern kvalitetsgranskning.

Kulturella Perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift is a refereed quarterly scientific journal. Submitted manuscripts will undergo blind peer review.

CHEFREDAKTÖR
Roger Jacobsson

REDAKTIONSKOMMITTÉ
Alf Arvidsson, Kurt Genrup, Roger Jacobsson, Evelina Liliequist, Marianne Liliequist, Anna Sofia Lundgren, Britta Lundgren vid kultur- och medievetenskaper/Etnologi, Umeå universitet

RÅDGIVANDE REDAKTIONSKOMMITTÉ
Göteborg: Helene Brembeck
Lund: Lizette Gradén, Kristofer Hansson, Orvar Löfgren, Inger Lövkrona
Stockholm: Lena Gerholm, Sarah Holst Kjær, Magnus Öhlander
Södertörn: Mats Lindqvist, Maria Zackariasson
Uppsala: Gösta Arvastson, Ella Johansson, Oscar Pripp
Åbo: Lena Marander-Eklund, Fredrik Nilsson

INTERNATIONELL REDAKTIONSKOMMITTÉ
Anne Eriksen, Oslo; Torunn Selberg, Bergen; Ulrika Wolf-Knuts, Åbo; Richard Wilk, Bloomington, USA; Anna-Maria Åström, Åbo

ANSVARIG UTGIVARE Roger Jacobsson

REDAKTIONENS ADRESS OCH KONTAKTUPPGIFTER
Etnologi/Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet, SE-901 87 Umeå
Roger Jacobsson, tel. 070-639 80 55
roger.t.jacobsson@umu.se
Lizzie Ragnarsson, redaktionell assistent (prenumerationsansvarig), tel. 072-226 27 38
lizzie.ragnarsson@telia.com

PRENUMERATION
275 kronor för fyra nummer 2020, institutioner och bibliotek 325 kronor, lösnummer 70 kronor
PLUSGIRO 65 33 59 – 0

OMSLAG OCH GRAFISK FORM Roger Jacobsson
SÄTTNING OCH OMBRYTNING Marianne Laimer
TYPSETT Adobe Caslon

COPYRIGHT
Kulturella Perspektiv och respektive författare

TRYCK Original i Umeå AB, 2019

ISSN 1102-7908

KULTURELLA PERSPEKTIV

Svensk etnologisk tidskrift

Nr 3–4 2019 · Årgång 28

MARIA BJÖRKLUND OCH KIM SILOW KALLENBERG
Institutionsetnologi
En inledning 2

KALLE STRÖM
Vägen till värnplikten
Om tillträde till en institution. 13

ELIN VON UNGE
Institutionell ordning
Om glappet i "Museidebatten" 24

BEATRIZ LINDQVIST
Förskolans utvecklingssamtal
*Om motstridiga logiker i ett
institutionaliserat möte* 35

MARIA BJÖRKLUND
Institutionellt stigma
Populärkultur och psykiatrisk heldygnsvård 45

KIM SILOW KALLENBERG
Livet och döden i journalerna
*Institutions(auto)etnografi genom
psykiatrins skriftliga källor* 55

Omslagsbilden:

Det är inte alltid så lätt att tränga in bakom många institutioners murar. I många fall kan det handla om att först riva ner de existerande murarna för "att komma in". Det handlar om "att antingen vara inne eller ute". Omslagsbilden visar en nedtagen och rivna stenmur som oavsiktligt blev en ny (om än bräcklig) mur när stenarna lades samman.

Bilden är samtidigt en "hommage" till etnologen, professor Billy Ehn och den stenmur han byggde och som låg till grund för hans bok Stenmuren: Redskap i krisarbete på Carlsson Bokförlag (2003). Foto: Josef Jacobsson-Lindh, 2019.

Institutionsetnologi

En inledning

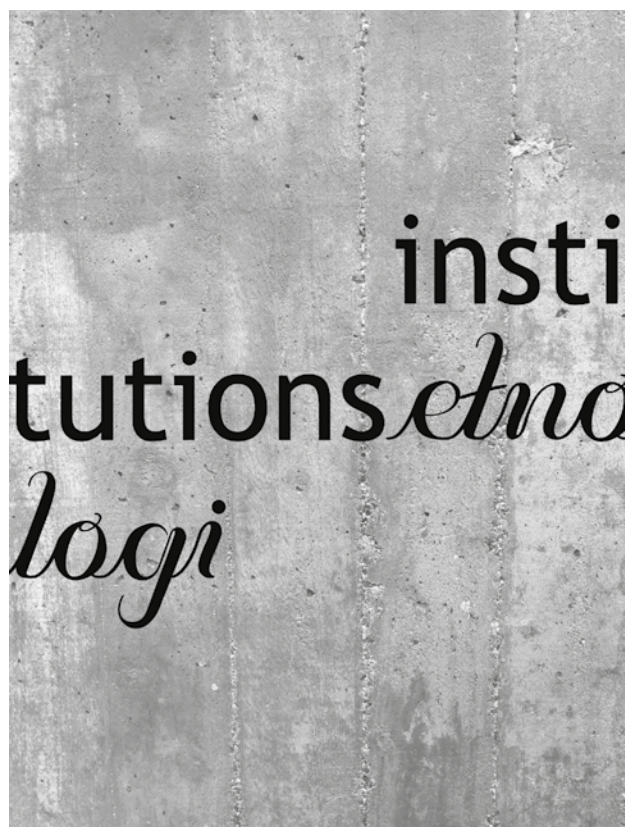
MARIA BJÖRKLUND är doktorand i etnologi vid Stockholms universitet.

KIM SILOW KALLENBERG är postdoktor i etnologi, vid Umeå universitet. Båda författarna presenteras mera utförligt vid sina respektiva artiklar.

inom de flesta vetenskaper är det vanligt att ämnesdisciplinen bryts upp och sorteras in i subkategorier, där särskilda kännetecken hos olika fält framträder och där specifika metodologiska och teoretiska villkor får utrymme att bilda egna ämnesidentiteter. Antropologi är till exempel uppdelat i en mängd subdiscipliner, som exempelvis medicinsk antropologi (se t.ex. Ekströmer 1998; Helman 2008), visuell antropologi (se t.ex. El Guindi 2004; Pink 2005) och existentiell antropologi (Jackson 2005). Inom etnologi ser vi inte denna praktik lika ofta, kanske delvis av skälet att ämnet är litet och den generella ämnesidentiteten därför blir mer aktuell att skydda och bevara. Kanske är det en anledning till att en gemensam etnologisk identitet relativt ofta diskuteras internt i olika sammanhang där etnologer möts och samtalar.

Det förekommer t.ex. att frågan: *på vilket sätt är detta etnologi?* ställs vid disputationer för etnologer. Frågan signalerar just att ämnesidentitet uppfattas som särskilt centralt. Det signalerar också att det framförallt är till andra etnologer som unga forskare i etnologi förväntas förhålla sig i sin forskning.

I detta temanummer vill vi dock – åtminstone tillfälligt – göra ett försök att identifiera en etnologisk subkategori som vi menar oss se som en stark strömning inom etnologi både nu och förr: nämligen *institutionsetnologi*. Sedan flera decennier tillbaka är etnologisk forskning kring olika typer av institutioner vanlig (t.ex. Öhlander 1996; Jönsson 1998; Eivergård 2003; Runfors 2003; Hörnfeldt 2009; Fioretos 2009; Silow Kallenberg 2016). Även utanför etnologiämnet finns exempel på institutionsstudier där etnografiska metoder används i sökandet efter kunskap (t.ex. Levin 1998; Bartholdsson 2008).

Etnologen Elin Franzén har gjort layout och text till denna bild.

I detta nummer av *Kulturella Perspektiv* samlar vi några av de etnologer som på senare tid har arbetat institutionsetnografiskt. Författarna samlas under paraplyet institution, och resonerar alla kring vad det kan innebära att ta fasta på ett institutionsperspektiv i etnologisk forskning. Utöver denna minsta gemensama nämnare är dock de fält som finns representerade här relativt disparata – vilket ställer frågan om vad en institution egentligen är på sin spets.

I den här inledande texten diskuterar vi framförallt det vi benämner som den svenska institutionsetnologin, och ställer frågor av typen: Vad är institutionsetnologi? Är det en användbar term? Vad vin-

ner vi på att avgränsa en viss typ av forskning som en särskild subdisciplin? För att kunna landa i någon – åtminstone tillfällig – slutsats angående dessa frågor utgår vi från exempel på den institutionsetnologi som har gjorts i Sverige. Vidare ska vi diskutera olika typer av institutioner, och frågar oss om det går att tala om en institutionsetnologi, eller om institutionsetnologier i plural är mer precist? Slutligen gör vi en sammanfattning av temanumrets artikelbidrag.

VAD ÄR EN INSTITUTION?

Vi ska dock börja med att försöka reda ut vad en institution är. Begreppet institu-

tion kan definieras på flera olika sätt, och det är inte självklart att alla typer av institutioner låter sig insorteras under en och samma definition. Arbetet med detta temanummer har aktualiserat frågan om var gränsen ska dras för vad som ska rymmas inom begreppet. Är t.ex. familjen en institution?

Enligt vissa sätt att definiera begreppet är svaret definitivt jakande, och familjen är också något som har studerats av flera etnologer (se t.ex. Meurling, Lundgren & Lövkrona 1999). Familjen är en institution i meningen att den har en kulturellt normativ given form med specifika fasta roller, förväntade beteenden och vanor samt att den regleras av lagstiftning. Samtidigt styrs familjen inte av att den har ett formellt övergripande politiskt uppdrag, även om det är korrekt att invända att det faktiskt finns en mängd politiska beslut som styr och påverkar familjers villkor i varje samhälle. I Sverige utdelar vi t.ex. barnbidrag samt har en relativt generös föräldraförsäkring för att familjer ska välja att alstra barn till nationen.

Här har vi dock valt att definiera institutioner något snävare, och fokuserat på de institutionella sammanhang som har formella politiskt beslutade uppdrag, en eller flera fysiska platser där institutionens uppdrag ska utövas, och någon form av tjänstepersoner knutna till sig. Denna definition är fortfarande relativt bred – och kommer att fördjupas längre fram – och den ger utrymme för att inkludera många olika slags institutioner med olika uppdrag i samhället.

Artiklarna i detta nummer berör endast ett axplock och täcker ändå in försvarsmakten, psykiatrin, förskolan samt museet.

Det är en svår uppgift att på ett enkelt sätt klart definiera vad en institution är –

delvis eftersom det är ett begrepp som betecknar föränderliga verksamheter. I antologin *Inspärrad* (2016) fokuseras ur ett historiskt perspektiv hur normalitet skapas och upprätthålls inom olika institutioner. Historikern Roddy Nilsson och etnologen Maria Vallström diskuterar i sitt inledningskapitel till antologin hur det som kännetecknar många av de institutioner under den tidsperiod som studeras i boken är att de intagna bor i någon form av gemensamma utrymmen och därmed påtvingas en gemenskap (2016:7). Detta förändrades senare, med de nya hospitalen och cellfängelserna, där ensamhet blev ett mer påtagligt kännetecken för de intagna (Nilsson & Vallström 2016:7).

Andra har, snarare än att diskutera förändring, diskuterat den tröghet som institutioner karaktäriseras av (Jönsson, Persson & Sahlin 2011:15). I vissa studier har det svärföränderliga eller över tid bestående diskuterats i termer av ”det som sitter i väggarna” (se t.ex. Silow Kallenberg 2017b). Om fokus är föränderlighet eller det som består över tid beror säkerligen på vilket tidsperspektiv som anläggs – samt på vilket kunskapsmålet är med studien. Självklart är förändring lättare att få syn på när tidsperspektiven är längre eller om olika jämförelsepunkter analyseras. Förändring är svårare att se om tidsperspektivet är kortare eller helt och hållet synkront.

Antropologen Lisbeth Sachs har skrivit om medicinska kontexter och vårdssammanhang i en rad olika publikationer. I boken *Vårdens etnografi* (1992) skriver Sachs om att institutioner är något som har blivit vanemässigt och fått en given form och plats (1992:51f). Mary Douglas arbetar utifrån en liknande förståelse i boken *How Institutions Think* (1986), och

menar där att institutioners minsta gemensamma nämnare är konventioner och det sätt på vilka dessa konventioner har naturaliserats hos majoriteten av människorna i ett samhälle (Douglas 1986:46f). Institutioner är ur en sådan förståelse något som har ”ett namn, en yttre form och en funktion som hänger samman med allmänt vedertagna föreställningar och den ter sig fullkomligt rationell och naturlig” (Sachs 1992: 52). Det innebär t.ex. att en person som blir mycket sjuk vet att det är till en vårdcentral, eller kanske till en akutmottagning, som den bör vända sig. I vår samhällskontext har vi kunskap om att det är just dit vi ska gå med våra besvär. I en annan kontext är det inte säkert att det är samma ordning som råder och att institutionerna är strukturerade på samma sätt. Centralt i Sachs definition är alltså att institutioner måste studeras och förstås utifrån sina kontextuella premisser.

Sociologen Dorothy E. Smith (2005) har utvecklat en metod som hon benämner *Institutional Ethnography* (IE). På svenska översätter termen till institutionell etnografi eller institutionsetnografi. Smith är ett namn som knappast kan förbises när man ska tala om forskning om institutioner. Institutionsetnografi rymmer både specifika metoder och ett särskilt sätt att förstå fenomenet ”institution”.

Enligt Dorothy Smith handlar institutionsetnografi om att, med utgångspunkt i den institutionella vardagen, kartlägga vad hon kallar för ”de styrande relationerna”. De styrande relationerna bygger på en makt mellan de styrande (tjänstemän anställda av myndigheter, organisationer och företag) och de som ska styras (exempelvis elever i skolan, patienter inom vård och intagna vid fängelser). De ”styrande relationerna” ska enligt Smith syn-

liggöras för att i förlängningen kunna förändras. Hennes modell är således fokuserad på makt och har en tydlig vilja till samhällsförändring.

Smith har snarare fokus på metoden än på att särskilt diskutera vad en institution är för något. Istället är Smith tydlig med att forskare som studerar institutioner bör akta sig för att ta sammanhanget för givet, eftersom detta riskerar att befästa institutionerna i sin etablerade form och därmed även befästa de maktrelationer som finns där. I vår tolkning är det just makt och de ojämlika relationerna som är det främsta kännetecknet på en institution i Smiths förståelse av institutionsbegreppet.

Genom sitt fokus på makt, vardagliga praktiker och sociala interaktioner skiljer sig Smiths institutionsetnografi inte särskilt mycket från återkommande etnologiska perspektiv och metodologiska arbetsätt. Ofta studerar vi, med utgångspunkt i vardagliga aktiviteter hur övergripande samhällsideal och normer tar plats och formar vardagen för människor i olika kontexter. Smith lägger vikt vid texter – som exempelvis myndighetsdokument, lagtexter och informationsmaterial – som en länk mellan de styrande och de styrda. Styrkan i den institutionsetnografi som hon föreslår kan sägas ligga i kombinationen av olika former av empiri, som observationsanteckningar, intervjuer och textbaserat material. Denna kombination av olika slags material är det som vi etnologer vanligen benämner metod- eller materialtrianglering, och det är även ett vanligt angreppssätt för etnologer som specifikt studerar institutioner.

Institutionsbegreppet är således mångtydigt och komplext. Vi har försökt summera en definition av begreppet – baserat både på våra egna och andras erfarenheter

av att forska i institutionskontexter – som är applicerbart på olika typer av institutioner. I vår definition utgår vi från att institutioner är samhällseliga inrättningar vilka utför funktioner som av sin samtid ses som nödvändiga för att reproducera samhällssystemet. Vilken funktion eller uppdrag en viss institution har bestäms av formella politiska beslut. Uppdragen styrs av lagar, förordningar och policydokument samt kulturella överenskommelser. Att institutioner har formella uppdrag betyder att en institution är menad att göra något, till exempel upprätthålla en viss ordning eller förändra individens handlande och deras kroppar i vissa riktningar.

Maktutövning är därmed centralt för institutioner (se också Jönsson, Persson & Sahlin 2011). Institutioner är därtill reglerade avgränsade platser inom vilka de politiskt beslutade uppdragen utövas. Dessa platser inrymmer människor som befinner sig i bestämda (hierarkiska) positioner i förhållande till varandra. Dokumentation är centralt för institutioner. Verksamheten dokumenteras på olika sätt i form av till exempel journaler, statistik, mötesprotokoll, utvärderingar och årsrapporter. Institutioner förändras över tid. De förändras i takt med att samhället gör det och därmed omformuleras också institutionernas uppdrag eller direktiven för på vilka sätt uppdragen ska genomföras. Det förefaller dock ofta som att institutioner förändras relativt långsamt (se också Jönsson, Persson & Sahlin 2011). Det finns en slags seghet, eller trögrörlighet, i det "system" som utgör själva institutionen.

Avslutningsvis verkar institutioner på olika nivåer. Dels på en samhällsnivå genom exempelvis lagstiftning och debatt. Dels verkar de på en myndighetsnivå, exempelvis Socialstyrelsen och Migrations-

verket. Institutioner verkar också på vad man kan kalla för en institutionsnivå – genom riktlinjer och informella regelverk. Slutligen blir de till genom den vardagliga nivån där sådant som materiell miljö, sociala interaktioner, informella regler och normer spelar en viktig roll. Även om alla dessa nivåer kan vara centrala för etnologen som studerar institutioner så är de etnografiska metoderna bäst lämpade för att framförallt undersöka den vardagliga nivån.

SVENSK INSTITUTIONSETNOLOGI

Vilka typer av institutioner är det då som etnologer har studerat? I det här avsnittet ger vi en översikt av fältet institutionsetnologi i Sverige. Vi gör inte anspråk på att ta med alla studier där institutioner är i fokus, utan översikten bör snarare läsas som en skiss av ett fält där vi ger några centrala exempel och urskiljer vissa linjer och riktningar. Det finns alltså en hel del studier som inte nämns här. I avsnittet har vi därför tematiserat institutionsforskningen, och det fält som är absolut störst inom den forskning vi har tagit del av är det som ägnar sig åt vad som kan sammanfattas inom ramen för temat *vård och hälsa*.

Det är således många etnologer som har utforskat institutioner som på olika sätt fokuserar vård och hälsa, och vi har tagit med studier som vi menar sorterar in under benämningen institutionsetnologi även om det är långt ifrån alla som för resonemang om att det är just institutioner som undersöks. Indelningen är alltså framförallt vår konstruktion. Här kan nämnas studier om institutioner som demensboende (Öhlander 1996); om infektionssjukhus för leprasjuka i Grekland (Drakos 1997); om palliativ vård (Karlsson 2008); vårdcentraler

(Fioretos 2009); dialysvård (Gunnarson 2016); långvård (Mariné 1981); barnavårdscentraler (Hörnfeldt 2009); och våldtäktsmottagningar på sjukhus (Lindberg 2015). Här kan också nämnas studier som mer indirekt har närmat sig vårdinstitutioner, genom intervjuer med vårdpersonal snarare än att genom själva ha närvarat vid en institution i forskningsprocessen (se t.ex. Runfors & Lövgren 1993).

Institutionen fängelse har en mer komplex status och kan förstås som en straffande institution på vissa sätt och som en vårdinstitution på andra sätt. Idag talar man ju t.ex. om kriminalvård även om vistelsen i fängelse är en straffrättslig påföljd. Fängelser har också studerats av etnologer, och ofta ur ett historiskt perspektiv. Pia Lundahl (2001) har fokuserat intimitet och homosexualitet mellan kvinnor, studerat genom protokoll, journaler, rapporter och brev. Birgitta Svensson har i flera texter diskuterat fängelser ur ett historiskt perspektiv (1994 & 2000), och där har fokus varit det moderna fängelsets och frihetsstraffets framväxt. Svensson har även analyserat ett mer samtida material, där fokus är hur långtidsdömda fångar berättar om sina liv och formar sin kriminella identitet (1997).

Även vi som är gästredaktörer för det här temanumret har studerat institutioner som kan sorteras in under kategorin vård i bred bemärkelse. Kim Silow Kallenberg har i sin avhandling (2016) och i flera andra texter (2015; 2017a & 2017b) undersökt särskilda ungdomshem – eller SiS-institutioner – där tvångsvård av unga bedrivs. Maria Björklunds pågående avhandlingsprojekt fokuserar den samtida heldygnspsykiatrin, och kommer därmed att fylla en empirisk kunskapslucka i det institutionsetnologiska fältet.

Ett annat tema som vi har identifierat

inom svensk institutionsetnologi är *utbildning*. Institutioner som har undersökts här är yrkesförberedande utbildningar (Herrman 1998); universitetet (Gerholm & Gerholm 1992; Ehn 2001); förskolan (Ehn 1983) och grundskolan (Lundgren 2000; Runfors 2003; Bäckman 2003; Rosales 2010).

Att anta ett *historiskt perspektiv på institutioner* har också varit vanligt bland etnologer. Studier med fängelset som institution i fokus har redan nämnts, men även andra slags institutioner har varit föremål för etnologiska undersökningar. Med hjälp av framförallt patientjournaler har både Lars-Eric Jönsson (1998) och Mikael Eivergård (2003) studerat psykiatrin. Maria Vallström (2016) har med hjälp av arkivmaterial i form av brev, citat och beskrivningar av handlingar fokuserat ett sjukhus för asociala imbecilla män. Gunnilla Kjellman (1981) har studerat fattig- och åldringsvård samt institutionsväsande i agrarsamhället.

En annan typ av institution som flertalet etnologer har undersökt är *museet*. Här återfinns forskare som exempelvis Wera Grahn (2006), Lotten Gustafsson Reinius (2008) och Britta Zetterström Geschwind (2017). Det finns även flera pågående etnologiska avhandlingsprojekt där museum står i fokus.

Ett exempel är Elin von Unge vid Stockholms universitet som undersöker insamling på kulturhistoriska museer i Sverige. Ett annat exempel är Charlotte Engman vid Umeå universitet som fokuserar dekoloniseringspraktiker vid Etnografiska museet.

Myndigheter av olika slag har också varit föremål för etnologiska studier, och kan betraktas som en del av det institutionsetnologiska fältet. Lena Gerholm (1985) har skrivit om Kulturrådet och

Fredrik Hertzberg (2003) har skrivit om Arbetsförmedlingen.

Även om vi kan konstatera att institutionsforskning, i bred bemärkelse, är relativt vanlig bland etnologer så är det inte alla som använder just begreppet institution för att beskriva sitt analysobjekt. De som vi utifrån vår läsning menar kommer närmast att uttalat anlägga ett institutionsperspektiv är t.ex. Öhlander (1996), Drakos (1997), Jönsson (1998), Olsson (2010), Silow Kallenberg (2016), samt Björklund (pågående forskning).

INSTITUTIONSETNOLOGI – ETT EGET FÄLT ELLER FLERA?

Den etnologiska forskningen av institutioner är således bred och omfattar många olika typer av institutioner. I tidigare institutionsstudier har flera etnologer använt sig av etnografiska metoder i form av observationer och intervjuer, andra har undersökt institutioner med hjälp av skriftligt material, och andra anlägger historiska perspektiv på institutioner. Vad är då gemensamt? Finns det fog för att tala om institutionsetnologi som subkategori inom etnologiämnet?

Sett till mängden studier som på olika sätt har närmat sig institutioner i en bred bemärkelse empiriskt så menar vi att det helt klart finns utrymme för att tala om institutionsetnologi som en subdisciplin i disciplinen. Vi kan konstatera att ett fokus på institutioner tillåter etnologer att närma sig en stor mängd sammanhang av relevans för mänskligt liv; både de mer vardagliga och allmängiltiga sammanhangen som vårdcentraler och förskola, och mer dramatiska och specifika sammanhang som fångelser, våldtäktsmottagningar och psykiatriska vårdinrätt-

ningar. Institutioner är dessutom ofta bra empiriska fält för etnologer som intresserar sig för kulturellt dominanta normer, värden och ideal, liksom för kulturell förändring. Kulturella företeelser reproduceras ofta på ett relativt tydligt sätt inom samhällets institutioner.

Även om många etnologer empiriskt har studerat institutioner är det långt ifrån alla som har använt sig av etnografiska metoder i bemärkelsen observationer och intervjuer. När begreppet etnografi används kan dock både etnografiska praktiker och etnografers produkter äsyftas (Lennartsson 2014:9). Etnografi kan alltså förstås både som metod och som text eller andra framställningar (Lennartsson 2014:9). Eftersom det inte finns någon ”skarp åtskillnad mellan etnografi som insamling och som analys, som fältarbete eller som författande” (Lennartsson 2014:10) så kan även analyser av skriftligt material från institutioner – samtida eller historiska – betecknas som institutionsetnografi.

Kanske blir dock ett fokus på institutioner därmed alltför ospecifikt för att egentligen tillföra något? Kanske är själva bredden och allmängiltigheten en analytisk nackdel när institutioner i bred bemärkelse ska samlas under samma paraply?

I DETTA NUMMER

För att avhjälpa problemet med att institutionsetnologi blir en alltför bred och allmängiltig kategori har texterna i detta nummer på olika sätt förhållit sig till ett institutionsperspektiv; dvs. till frågan om vad det tillför att tänka på det studerade fältet som just en institution. På så vis ökas generaliserbarheten för institutionsforskningen som bedrivs inom etnologiämnet, trots att bidragen också är speci-

fika för de kontexter som i varje text fokuseras.

Kalle Ström är verksam som doktorand i etnologi vid Stockholms universitet och bedriver ett avhandlingsprojekt som fokuserar Försvarsmakten – och spänningen mellan frivillighet och tvång. Mer specifikt undersöks hur samtida unga vuxna förstår och hanterar mötet med den militära grundutbildningen, efter att värnplikten återinförts i Sverige 2017. I likhet med andra etnologers erfarenheter av institutioner visar Ström i sitt bidrag hur tillträdet präglades av långsamma processer och hinder. I artikeln diskuteras vad som kännetecknar tillträde till en institution och vilka förhandlingar forskaren möter i denna process. Här diskuteras etiska utmaningar, och komplexiteten i begrepp som samtycke och frivillighet i forskning om Försvarsmakten som institution.

Elin von Unge är fil. dr i etnologi och verksam vid Stockholms universitet. I hennes bidrag står museet som institution i fokus. Empiriskt fokuseras en museidebatt som utspelade sig i nationella medier under hösten 2016, där det rörde skilda uppfattningar om museets uppdrag. Ska museer främst berätta vår historia – som vissa röster i debatten hävdade – eller finns utrymme för museer att även skildra vår samtid och framtid?

von Unge beskriver museer som ett slags institution för institutioner, då det som dokumenteras i institutioners verksamhet ofta hamnar i arkiv eller på museum i slutändan. Detta är en aspekt som synliggörs när ett institutionsperspektiv tillämpas på museer. En annan aspekt som blir tydlig i von Unges artikel är vad hon benämner som en ”institutionell oordning” – dvs. att det idag finns ett glapp mellan den interna och den externa

förståelsen av vad museet som institution är och ska vara.

Beatriz Lindqvist, professor i etnologi vid Södertörns högskola, fokuserar en av de så kallade normalinstitutionerna som nästan alla barn i Sverige tillbringar en stor del av sin barndom inom: förskolan. Mer specifikt analyseras i Lindqvist bidrag hur olika diskursiva logiker aktualiseras i utvecklingssamtalet. I utvecklingssamtalet möts representanter för institutionen och föräldrar för att tillsammans diskutera barnets situation på förskolan. Lindqvist visar hur pedagogerna strävar efter att framhålla lärandet som det mest centrala; att verksamhetens pedagogiska innehåll är det som ska stå i fokus. Samtidigt ger de ofta efter för föräldrarnas önskemål om att få höra mer om det sociala och om barnets utveckling. Föräldrarnas undran om ifall deras barn ”ligger efter” hamnar ofta i fokus i utvecklingssamtalet. Här kan sägas pågå en förhandling om vad institutionen är och ska vara, och det är inte givet vem som har makten att definiera detta.

Maria Björklund, doktorand i etnologi och verksam vid Stockholms universitet, skriver i sin text om den samtida psykiatriska heldygnsvården. Utifrån ett etnografiskt material analyseras i Björklunds text hur populärkulturella skildringar av psykiatrin formar den faktiska verksamheten. Hon tar särskilt fasta på hur en specifik film – *Gökboet* – formar såväl vardagsverksamheten på den studerade heldygnsavdelningen, liksom den mer generella bilden av heldygnspsykiatrin. Analytiskt arbetar Björklund bland annat med Goffmans stigmatologi för att diskutera hur institutionen som plats är omgärdad av föreställningar präglade av obehag och skräck som bidrar till konstruktionen av just ett stigma. I hennes bidrag blir det

tydligt hur även en institution som kan tyckas vara en välvgränsad och insynskyddad plats påverkas av yttre faktorer som t.ex. populärkultur.

Kim Silow Kallenberg, fil. dr i etnologi och verksam vid Röda Korsets högskola samt vid Umeå universitet, behandlar liksom Björklund psykiatrin, men framförallt genom skriftliga källor. I fokus står en journal och ett obduktionsprotokoll över en av hennes döda vänner. En autoetnografisk ansats – där egna reflektioner, tankar och känslor ges utrymme – tillämpas p.g.a. de nära kopplingarna som här finns mellan forskare och fält. I texten analyseras hur en institution berättar om ett liv. Den dokumentation som görs inom ramen för institutionen förstås som institutionens berättelse om de subjekt som vistas där. Silow Kallenberg frågar sig vad som hamnar i fokus om vi lyssnar på institutionens narrativ. Hur skrivs ett liv fram när institutionen berättar om det livet? Kan en studie som denna förstås som ett exempel på institutionsetnografi? Vad kan en autoetnografisk ansats tillföra institutionsstudier?

Sammanfattningsvis avser vi att med detta temanummer visa på hur den svenska institutionsetnologin inte bara har en lång och produktiv historia inom vårt ämne, men också är levande och välmående idag. Förhoppningsvis kan detta nummer också bidra till att institutionsetnologin fortlever som en etnologiämnets subkategori, och leda till att den forskning som bedrivs när nya publikationer

REFERENSER

Bartholdsson, Åsa, 2008. *Den vänliga maktutövningens regi: Om normalitet och makt i skolan*. Stockholm: Liber.

- Björklund, (u.å.). *Delaktighetens problematik: En studie om den samtida psykiatriska heldygnsvården* (prel. titel). Stockholm: Stockholms universitet.
- Bäckman, Maria 2003. *Kön och känsla: samlevnadsundervisning och ungdomars tankar om sexualitet*. Göteborg: Makadam förlag.
- Douglas, Mary, 1986. *How Institutions Think*. New York: Syracuse University Press.
- Drakos, Georg, 1997. *Makt över kropp och hälsa: Om leprasjukas självförståelse i dagens Grekland*. Stockholm: Symposion förlag.
- Ehn, Billy, 1983. *Ska vi leka tiger? Daghemsliv ur kulturell synvinkel*. Lund: Liber förlag.
- Ehn, Billy, 2001. *Universitetet som arbetsplats: Reflektioner kring ledarskap och kollegial professionalism*. Lund: Studentlitteratur.
- Eivergård, Mikael, 2003. *Fribetens milda disciplin: Normalisering och social styrning i svensk sjuksjukvård 1850–1970*. Umeå: Institutionen för kultur och medier.
- Ekströmer, Melcher, 1998. *Kritisk medicinsk antropologi*. Argos/Palmkrons förlag.
- El Guindi, Fadwa, 2004. *Visual Anthropology: Essential Method and Theory*. Altamira Press.
- Fioretos, Ingrid, 2009. *Möten med motstånd: Kultur, klass, kropp på vårdcentralen*. Lund: Media Tryck.
- Gerholm, Lena & Gerholm, Tomas, 1992. *Doktorshatten: En studie av forskarutbildningen inom sex discipliner vid Stockholms universitet*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Gerholm, Lena, 1985. *Kulturprojekt och projektkultur: En fallstudie av en kulturpolitisk försöksverksamhet*. Malmö: Liber.
- Grahn, Wera, 2006. *"Känn dig själv": Genus, historiekonstruktion och kulturhistoriska museirepresentationer*. Linköping: Linköpings universitet/ Tema Genus.
- Gunnarson, Martin, 2016. *Please be Patient: a Cultural Phenomenological Study of Haemodialysis and Kidney Transplantation Care*. Lund: Lund studies in Art and Cultural Sciences.
- Gustafsson Reinius, Lotten, 2008. "Innanför branddörren: Etnografiska samlingar som medier och materialitet", i *Mediernas kulturhistoria*. Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv.
- Helman, Cecil G. (red.), 2008. *Medical Anthropology*. Ashgate Publishing Limited.
- Hertzberg, Fredrik 2003. *Gräsrotsbyråkrati och normativ svenskhet: Hur arbetsförmedlare förstår en etniskt segregerad arbetsmarknad*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.

- Hörnfeldt, Helena, 2009. *Prima barn, helt U.A.: Normalisering och utvecklingstänkande i svensk barnhälsovård 1923–2007*. Makadam förlag.
- Jackson, Michael, 2005. *Existential Anthropology: Events, Exigencies, and Effects*. New York: Berg-hahn Books.
- Jönsson, Lars-Eric; Persson, Anders & Kerstin, Sahlin, 2011. *Institution*. Malmö: Liber förlag.
- Jönsson, Lars-Eric, 1998. *Det terapeutiska rummet: Rum och kropp i svensk sinnessjukvård 1850–1970*. Umeå: Inst. för kultur och medier.
- Karlsson, Eva M., 2008. *Livet nära döden: Situationer, status och social solidaritet vid vård i livets slutskede*. Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Kjellman, Gunilla, 1981. *De gamlas bostad – Fatig-åldringakulturen: En etnologisk studie av åldringsvård och institutionsväsande i agrarsamhället*. Lund: Lunds universitet, Historiska institutionen.
- Lennartsson, Rebecka, 2014. "Arkivetnografi eller reflektioner över en tappad biljett", i *Kulturella Perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift*, 2014:3.
- Lindberg, Jens, 2015. *Orsak: Våldtäkt: Om våldtagna män i medicinsk praktik*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Lundahl, Pia, 2001. *Intimitetens villkor: Kön, sexualitet och berättelser om jaget*. Lund: Lunds universitet.
- Lundgren, Anna Sofia, 2000. *Tre år i g: Perspektiv på kropp och kön i skolan*. Stockholm/Stehag: Symposion Brutus Östlings förlag.
- Mariné, Julio Ferrer, 1981. *I väntan på döden: En etnologisk undersökning om åldringarnas situation på en långvårdsavdelning (1976–1977)*. Stockholm: Stockholms universitet, Institutionen för folklivsforskning.
- Meurling, Birgitta; Lundgren, Britta & Lövkrona, Inger, 1999. *Familj och kön: Etnologiska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Nilsson, Roddy & Vallström, Maria, 2016. "Inledning", i Nilsson, Roddy & Vallström, Maria, *Inspärrad. Röster från intagna på sinnessjukhus, fängelser och andra anstalter 1850–1992*. Lund: Nordic Academic Press
- Olsson, Claes G., 2010. *Omsorg och kontroll. En handikapphistorisk studie 1750–1930: Föreställningar och levnadsförhållanden*. Umeå: Umeå universitet, Inst för kultur- och medievvetenskap.
- Pink, Sarah, 2005. *The Future of Visual Anthropology*. Routledge.
- Rosales, René León, 2010. *Vid framtidens bitersta gräns: Om maskulina elevpositioner i en multietnisk skola*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Runfors, Ann, 2003. *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar: En studie av hur invandrar-skap formas i skolan*. Stockholm: Prisma.
- Runfors, Ann & Lövgren, Karin 1993. *Exotiskt eller oetiskt? vårdpersonal talar om sitt arbete med invandrapatienter*. Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Sachs, Lisbeth, 1992. *Vårdens etnografi: Om hälsa, sjukdom och vård i sitt kulturella sammanhang*. Stockholm: Liber.
- Silow Kallenberg, Kim 2015. "Smutsig etnografi – en metodisk diskussion", i *Kulturella Perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift*, 2015:2.
- Silow Kallenberg, Kim 2016. *Gränsland: Svensk ungdomsvård mellan vård och straff*. Huddinge: Södertörns högskola.
- Silow Kallenberg, 2017a. "Tabanjan. Ett exempel på etnografisk fiktion", i *Kulturella Perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift*, 2017:2.
- Silow Kallenberg, Kim, 2017b. "Det som sitter i väggarna. Tvångsvård mellan stabilitet och förändring", i *Kulturella Perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift*, 2017:3-4.
- Smith, Dorothy E., 2005. *Institutional Ethnography: A Sociology for People*. AltaMira Press.
- Svensson, Birgitta, 1994. "Hundra år i fängelse", i *Pockettidningen R*, Nr 1, Årg 24.
- Svensson, Birgitta 2000. "Konsten att individualisera. Särskiljande metoder i fängelsets personkaraktäristik", i Eriksson, Bengt Erik & Qvarsell, Roger (red.) *Samballets Linneaner: Kartläggning och förståelse i samhällsvetenskapernas historia*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Svensson, Birgitta, 1997, i: Reed-Danahay, Deborah E. (red.) *Auto/Ethnography: Rewriting the Self and the Social*. Oxford & New York: Berg.
- Vallström, Maria, 2016. "Odlas sin röst. Om förhandlande subjektspositioner bland intagna på Salberga sjukhus", i Nilsson, Roddy & Vallström, Maria, *Inspärrad: Röster från intagna på Sinnessjukhus, fängelser och andra institutioner 1850–1992*. Lund: Nordic Academic Press.
- Zetterström Geschwind, Britta, 2017. *Publika museerum: Materialiseringar av demokratiska ideal på Statens Historiska Museum 1943–2013*. Stockholm: Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap, Stockholms universitet.
- Öhlander, Magnus, 1996. *Skör verklighet: En etnologisk studie av demensvård i gruppboende*. Edsbruk: Akademytryck AB.

SUMMARY

*Institutional ethnology**(Institutionsetnologi. En inledning)*

In many sciences it is common to sort and order the discipline into subcategories, where certain features of different fields is recognized, and where specific methodological and theoretical conditions render space to form their own disciplinary identities. Within ethnology this practice is not as common as in many other disciplines. Ethnology is a small discipline and therefore the more general disciplinary identity may be more relevant to protect and preserve. In this theme issue we intend to give a more specific field within ethnology special attention, in order to see the benefits of a more specialized sub-field: namely institutional ethnology. In this editorial, the institution as a concept,

as well as Swedish ethnological institutional research is summarized and discussed. With this theme issue we intend to show that the Swedish institutional ethnography has a long and productive history within our discipline, but that the sub-field is also alive and well today.

Keywords: ethnography, institutions, institutional ethnology, sub-field.

Maria Björklund, PhD student in Ethnology at the Dept. of Ethnology, History of Religions and Gender Studies, Stockholm University, Stockholm, Sweden.

Kim Silow Kallenberg, PhD in Ethnology, researcher at the Swedish Red Cross University College, Department of Health Sciences, and Postdoctor in Ethnology at Umeå University, Department of Culture and Media Studies, Umeå Sweden.

Vägen till värnplikten

Om tillträde till en institution

KALLE STRÖM är doktorand i etnologi på Stockholms Universitet. Hans pågående avhandlingsprojekt tar utgångspunkt i värnplikten som återaktiverades i Sverige 2017. Med samtidsfokus och etnografisk ansats undersöks hur unga vuxna hanterar och förstår mötet med den militära världen och särskilt de disciplinära praktiker som organiserar deras vardag.

Drygt ett år har passerat sedan kontakten med Försvarsmakten inleddes. Tillträdesprocessen som till en början framstod som oväntat smidig har de senaste månaderna komplicerats. I skrivande stund saknar jag en plats att bedriva fältarbete på. Samtliga tillfrågade förband har bestämt tackat nej till att ta emot en forskare när *Högkvarteret*, Försvarsmaktens ledningscentral, skickat ut förfrågningar. Ett av förbanden svarade att de såg min potentiella vistelse där som ett ”väldigt störande moment”. Under mötet idag med den nya chefen för Produktionsledningen har dock processen fått en oväntad vändning. De kommer nu göra om den ursprungliga förfrågan till ett uppdrag. Att ta emot min forskning kommer från och med nu betraktas som en order och inte bygga på förbandens frivillighet (Fältanteckningar 180829).

När min doktorandansökan skickades våren 2017 hade Sveriges regering några månader tidigare tillkännagett värnpliktens återaktivering i Sverige. Värnplikten hade sedan 2010 varit vilande och det militära utbildningssystemet organiserats runt frivilligt deltagande. Återinförandet motiverades officiellt av dels ett förändrat säkerhetsläge i världen och dels sjunkande antal sökande till den militära grundutbildningen, det som i folkmun kallas ”lumpen”. I syfte att säkerställa förbandens soldatvolym och för att successivt bygga upp för den planerade upprustningen av försvaret sades plikten krävas, det vill säga det element av tvång som lagen om värnplikt innefattar (Regeringskansliet 2016).

Utän någon tidigare erfarenhet av eller vidare intresse för den militära världen, väckte värnpliktens återaktivering min nyfikenhet inför hur de unga vuxna som adresserades skulle komma att hantera denna omställning. Värnplikten kan sägas aktualisera ett spänningsfält mellan å ena sidan värden som plikt och lydnad, och å andra sidan valfrihet, frivillighet och självbestämmande. Detta

spänningsfält blir särskilt tydligt i sociologisk forskning om samtidens kännetecken och i relation till normerande värden på arbetsplatser och skolor idag. I den västerländska kontexten har det auktoritära förhållningssättet, som inbegriper tvång, befallning, order och lydnad, förpassats till något förlegat. Istället har de "mjuka värdena" med meningsfullhet, känslor och autonomi blivit en diskurs som intagit hegemonisk ställning (Chiapello & Boltanski 2007; Thrift 1997; Heelas 2002; jfr Granath 2008). Värnplikten och den militära vardagen utgör på flera sätt en avvikelse från dessa normerande värden, både genom värnpliktslagens tvångselement och den militära vardagens disciplinkrav (Arméreglementet 2013; jfr Wollinger 2000; jfr Rehn 1999). Problemformuleringen som har växt fram i projektet och som driver det framåt är: vad händer med dessa unga vuxnas förståelser av värden som valfrihet, frivillighet och självbestämmande när de möter plikt och lydnad i mönstringsprocessen och den militära grundutbildningen?

För att undersöka detta närmare hade jag för avsikt att genomföra deltagande observationer och intervjuer. Motivet bakom dessa metoder var att få inblick i vad rekryterna mötte för vardag i den militära kontexten samt hur de resonerade kring den. Denna metodologiska ansats krävde tillträde till den militära institutionen. Att få detta var inte på förhand var givet, utan framstod snarare som en komplicerad resa eftersom tillträdesprocesser till institutioner, inom såväl etnologiska projekt som andra med etnografisk karaktär, ofta beskrivs som långsamma, fulla av hinder och emellanåt präglade av motstånd (jfr Bäckman 2009; Castro 2014; Silow Kallenberg 2016; Lindberg 2015). Som Kim Silow Kallenberg med

hänvisning till Ervin Goffman påpekar utmärks institutioner bland annat av sin inneslutande karaktär, vilket emellanåt innefattar att se ovälkommet på utomstående (2016:26; jfr Goffman 1961). För att få tillträde till den militära institutionen krävdes därför vissa strategiska överväganden och en plan men även förberedelse på att en sådan process kunde vara slumpmässig, ibland godtycklig och beroende av tur. Jag behövde bli en "kreativ problemlösare" och vara beredd på kontinuerliga och varierande utmaningar (Monahan & Fischer 2015:710).

I denna artikel skildras hur detta gick. Jag kommer även diskutera några kännetecken för denna process samt vad de kan säga om tillträde till en institution på ett generellare plan. Översatt till frågor kan denna ambition presenteras på följande sätt: vad kännetecknar tillträde till en (sluten) institution? Vilka förhandlingar möter forskaren i tillträdesprocessen?

INLEDANDE VÄGVAL

En inledande viktig avvägning i tillträdesprocessen till Försvarsmakten (FM) var huruvida jag skulle börja uppifrån eller nerifrån, det vill säga om jag skulle inleda kontakt med det ledande organet Högkvarteret eller gå direkt på ett specifikt förband där jag önskade bedriva fältarbetet. Det är svårt att skapa en samlad bild av hur andra etnologer med institutionsfokus som ställts inför denna situation har resonerat, eftersom det sällan skrivs ut i färdiga forskningsrapporter.¹ I etnologen Kim Silow Kallenbergs avhandling om särskilda ungdomshem framgår dock att hon både kontaktade ett specifikt ungdomshem direkt och förde samtal med huvudkontorets forskningssamord-

*Riggwelter - The Swedish Armed Forces. Hämtat från:
<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=4121123>*

nare (2016:25). Något färgad av beskrivningar av den militära världen som hierarkisk och formell (jfr Navarro 2014) och med en övertygelse om att det oavsett skulle krävas förankring uppifrån, var det där jag började.

Efter ett antal telefonsamtal som etnograferna Monahan och Fischer troligtvis skulle karakterisera som "cold calls"²² och vidarebefordringar mellan representanter inom FM, hamnade jag hos organisationens forskningssamordnare. Dennes initiala positiva reaktion på min korta presentation av avhandlingsprojektet resulterade i att jag kort därpå fick komma på möte. Några veckor senare fick jag möjlighet att presentera projektet muntligt för Produktionsledningen, vilket var den grupp som ansvarade för värnpliktsutbildningarna runt om i landet. Under mötet med Produktionsledningen rådde en samstämmighet kring att projektet skulle vara

gynnsamt för Försvarsmakten. De valde att stötta mig och försäkrade att de kunde skapa förutsättningar för genomförandet. Jag tilldelades en "POC" (point of contact) och det planerades för månadsvisa möten i syfte att säkerställa en produktiv utveckling. Det här skedde under de inledande två månaderna på doktorandutbildningen och det fick tillträdesprocessen att kännas närmast oväntat smidig och problemfri. Jag minns hur mina handledare påhejande kommenterade "det här går ju hur bra som helst". Jag var på god väg att komma in.

FÖRTROENDESKAPANDE PASSAGERITER

Projektförslaget hade alltså mottagits väl av Produktionsledningen, men ett antal uppgifter behövde färdigställas innan fältarbetet kunde inledas. Projektet be-

hövde uppfylla vissa villkor och formella riktlinjer för att få bedrivas inom FM. Exempelvis behövde jag ta reda på och dokumentera mina försäkringsvillkor inför fältarbetet, sammanställa intyg från handledare och prefekt, projektet behövde passera etikprövning och jag skulle även genomgå en säkerhetsprövning.

Militärforskaren och sociologen Celso Castro skriver att utmärkande för forskning inom det militära är den starka åtskillnaden mellan det militära och det civila. Att vara "in here" och "out there" är fundamental för positioneringen av subjekt, menar han (2014:10). För forskaren innebär den civila positionen både en "intellektuell och kroppslig erfarenhet" och det är vanligt att i den militära institutionens ögon pendla mellan att förstås som "vän" respektive "fiende", en pendelrörelse som tycks återkomma även hos andra etnologer med institutionsinriktade projekt (Castro 2014:11; jfr Silow Kallenberg 2016:24f; Bäckman 2009:28f). Som civil, eller outsider för att använda ett annat begrepp, med avsikt att få tillträde till den militära världen kan man vänta sig återkommande förhandlingar och att behöva genomgå vissa passageriter för att inge förtroende hos organisationens nyckelpersoner, menar Castro (2014:12).

Passageriter är ett begrepp som kan fånga hur formaliteter och till synes innehållslösa handlingar, som att ta fram intyg eller gå igenom säkerhetsprövning, görs meningsbärande. En passagerit - *rite de passage* - handlar om individens övergång mellan sociala världar (Gustafsson Reinius 2002). Begreppet är inte ovanligt förekommande i analyser av soldatblivande (se t.ex. Ångström 2016), men det kan även gagna förståelsen för hur forskaren går igenom ritualer för att göra sig be-trodd av en granskande organisation. Ett

exempel på detta hämtas från dokumentationen av försäkringsvillkor. Efter ett ganska stort antal telefonsamtal - det var svårt att veta vem som hade svar på den frågan - fick jag bekräftat att min försäkring hos Kammarkollegiet var tillräcklig för att kunna utföra deltagande observationer i samband med den militära grundutbildningen.

När jag ringde för att bekräfta detta för forskningssamordnaren på FM ville han ha tydligare dokumentation. Jag fick därför leta efter specifika formuleringar och dokument som styrkte detta, vilket visade sig vara svårt och tidskrävande. Till slut fick jag hjälp av ämnesansvariga på min institution, som skrev ut ett drygt hundratal dokument med en mängd information, både väsentligt och ovidkommande, och skickade till forskningssamordnaren. Det var inte troligt att dessa dokument skulle läsas av någon, utan snarare tjänade mängden papper och hur dessa var förpackade andra syften. Dels syftade de naturligtvis till att säkerställa att FM inte stod som ansvariga vid eventuell olycka, dels som ett sätt att visa att jag och flera andra lagt ner tid på uppgiften.

Förtroende handlar dock inte bara om att uppfylla vissa krav eller genomgå vissa riter, utan är även kopplat till forskarens positioner. Exempelvis karaktäriseras den militära institutionen ofta som en "könad organisation" (Carreiras & Alexandre 2014: 105) och det var nästan uteslutande män jag hade kontakt med i förhandlingarna. Även om jag saknar material för att göra en ingående analys av betydelsen av kön i tillträdesprocessen, har rimligtvis detta spelat roll.

Ett orosmoment i de inledande kontakterna var att jag saknade militär bakgrund och därmed riskerade framstå som någon som inte skulle förstå (jfr Castro

2014). Myten om att du måste vara en "native" (Navarro 2014:95) raserades dock ganska fort in i kontakterna med FM. Visserligen försökte jag inledningsvis i processen hävda viss kännedom om verksamheten genom att lyfta fram alla mer eller mindre ytliga kontakter jag hade med koppling till FM, men i övrigt var jag öppen med min ringa erfarenhet. Jag argumenterade dock för att denna avsaknad av tidigare kunskap kunde vara gynnande för forskningen, eftersom det skulle bidra med nya perspektiv på frågor som de arbetade med dagligen. Detta var något FMs representanter instämde i och min bakgrund ifrågasattes aldrig. Precis som i fältarbetet kan outsiderpositionen både skapa problem och vara gynnsam i tillträdesprocessen (Merton 1972).

KONTROLLEN ÖVER FORSKNINGEN

Det positiva mottagandet och det nära samarbetet med FM, som framförallt tog sig uttryck genom de månadsvisa mötena med min "POC", var såklart ytterst välkomna från min sida. Samarbetet möjliggjorde projektet så som jag ursprungligen hoppats och arbetat för. Samtidigt var det påtagligt under denna process hur *beroende* jag var av grindvaktarnas samtycke och inställning. Denna beroendeställning öppnar för frågor om i vilken utsträckning projektet påverkats eller behövt anpassas för att få fortsatt stöd. Som Feldman m.fl. skriver vilar det en dubbelhet hos grindvaktare, å ena sidan är nödvändiga för att få tillträde till fältet, å andra sidan utgör ett hot mot forskningens fokus (2003).

Inledningsvis fanns inga tvivel om att forskningsprojektet var mitt eget och återkommande var representanterna, särskilt forskningssamordnaren, noga med att markera

detta. I takt med att representanterna och särskilt min "POC" blev mer införstådda och engagerade i forskningsplanen, fanns dock tendenser till att forskningen mer eller mindre oavsiktligt styrdes på olika sätt.

Det mest uppenbara exemplet var att Produktionsledningen ansvarade för att ordna fram ett förband där jag kunde bedriva fältarbetet. Även om de i hög grad tog hänsyn till mina önskemål, hade de sista ordet. Denna kontroll handlade i huvudsak om arbetsfördelning och andra interna variabler, exempelvis vilka förband som redan hade alltför hög arbetsbörda, men det framkom även skäl som hade med forskningsdesignen att göra. Något som var återkommande och viktigt för FMs representanter var att forskningen kunde visa på "generaliserbarhet" och därför var det viktigt att förbandet som valdes ut tjänade det syftet.

Att de efterfrågade "generaliserbarhet" i studien var inte särskilt förvånande eftersom de i hög grad präglas av kvantitativa och positivistiska vetenskapsparadigm, något som tycks återkomma som ett problem även i andra institutionsetnologiska projekt (jfr Hörnfeldt 2009). Det var därför något överraskande att den kvalitativa inriktningen av projektet accepterades relativt omgående. Det sågs som positivt att jag skulle "vara på plats" för att se hur rekryterna reagerade på sina erfarenheter under den militära grundutbildningen. Däremot fanns det vissa påtryckningar kring formen för de kvalitativa tillvägagångssättet som rörde i vilken utsträckning jag själv skulle delta under fältarbetet. Som ett sätt att närma mig frågorna jag ämnade undersöka fanns initialt en idé om att gå igenom åtminstone delar av utbildningen och därmed få känna på hur det var att "leva som rekryt".

Detta var framförallt något som framhades av de ansvariga på FM och som vittnade om vissa föreställningar om vad det innebar att göra forskningen "på riktigt" och inte. De argumenterade bland annat för att jag skulle missa viktiga detaljer av "livet som rekryt" om jag valde att inte använda vapen. Även här handlade det om att kompromissa och att hitta vägar för att skapa samförstånd, något som ibland innebar att jag accepterade förslag som de ansåg mer relevanta än vad jag gjorde.

En annan förhandling har gällt forskningsresultat och i vilken utsträckning resultaten kan bidra och nyttjas av FMs verksamheter. En av anledningarna till att projektet välkomnades av Produktionsledningen var att projektet förväntades bidra med kunskap om målgruppen de adresserade. Kunskapen förväntades användas av organisationen för exempelvis marknadsföring eller annan förbättring. Som Bell och Bryman (2007) skriver står ofta forskaren i svag position i relation till sina grindvaktare. Man kan därmed behöva erbjuda "deliverables" för att få tillträde. I mitt fall tog sig detta uttryck genom att jag förväntades stå till deras förfogande när forskningen var färdigställd och exempelvis kunna genomföra föreläsningar om forskningsresultatet för personalen.

Denna reciprocitetsmodell (Patton 2002) i syfte att få tillträde är både självklar och problematisk. Att forskning har till syfte att bidra med kunskap till "förbättring" är naturligtvis inget fel eller ovanligt, men det finns risker. En sådan risk är att det på förhand är svårt att avgöra till vilken grad forskningsresultatet kommer kunna användas på sättet som organisationen förväntat sig. I den meningen riskerar det inledande löftet om

att ge tillbaka slå fel och bli etiskt problematiskt. Dessutom uppstår frågan om lojalitet. Om syftet är att bedriva kritisk forskning, där lojaliteten i detta projekt främst ligger hos de värnpliktiga rekryterna, på vilket sätt kan lojaliteten och löftet att "ge tillbaka" till FM färga ett potentiellt forskningsresultat?

Problem i tillträdesprocessen är närmast ofrånkomliga. Den idealt "fria" forskarprocessen är svår att förena med forskning inom en sluten institution, då förhandlingar och kompromisser gör att forskaren tappar viss kontroll. Som Cunliffe och Alcadipani skriver innefattar dessa förhandlingar alltid "små bedrägerier". Forskaren behöver presentera sig själv på ett sätt som skapar fördelar i tillträdesprocessen (Cunliffe & Alcadipani 2016:18). På liknande sätt kan krav på "deliverables" eller att underkasta sig vissa villkor utgöra kompromisser som kanske inte är ideala, men nödvändiga för genomförandet.

DET OFFICIELLA SOM TVINGADES BLI INOFFICIELLT

Den positiva starten i tillträdesprocessen och stödet från Högkvarteret fick mig att tro att det efterföljande steget, valet av förband, skulle vara relativt okomplicerat. Valet gjordes i samråd mellan mig och Produktionsledningen men kontakten skulle arrangeras internt, det vill säga i kommunikation mellan Produktionsledningen och förbandsansvariga. Min roll i denna kommunikation var att skapa underlag och formulera ett brev som Produktionsledningen sedan kunde omformulera till "militärspråk", som de kallade det. Efter några veckor kom svaret från det tillfrågade förbandet via e-post:

Redovisat underlag för framtagande av "Avhandling om värnplik" låter spännande. *Förbandet* ser dock detta som ett mycket störande moment direkt kopplat till genomförandet av utbildningen av soldaterna. Att i vardagen hela tiden ha en annan "soldat" som registrerar och dokumenterar bedöms som en risk för avhopp och ifrågasättande av vad som egentligen genomförs. Soldaterna är inga försökskaniner vilket de nog kan uppleva med detta upplägg.

Förfrågan kom alltså tillbaka nekande. När jag ser tillbaka på hur denna utformats kan jag förstå regementsförvaltarens respons. I förfrågan framstod det som att jag skulle fritt ströva omkring, kontinuerligt gå in och ut i rollerna som rekryt respektive civil och därmed potentiellt göra befälen såväl som rekryterna osäkra på min person.

Min "POC" förklarade att någon form av överklagan inte var aktuell, det var till att acceptera förbandets beslut och gå vidare. Nästa steg blev därför att leta nytt förband och efter diskussioner inriktade vi oss på ett med liknande inriktning. En snarlik förfrågan skickades ut, skillnaden var nu att ett informationsmöte med förbandets representanter föreslogs i syfte att undvika missförstånd kring fältarbetet. Efter uppehåll under sommaren kom dock återigen ett nekande svar.

Att ytterligare en förfrågan blivit nekad krävde revidering av hela projektet. Eftersom tiden började bli knapp och fältarbetet behövde sättas igång - det hade gått ett drygt år sedan kontakterna med FM inleddes - började jag inrikta mig på intervjuer med personer som skulle eller redan hade påbörjat den militära grundutbildningen.

Dessa personer hade jag kommit i kontakt med via värnpliktsforum på nätet eller andra privata kanaler. Samtidigt försökte jag diskret höra mig för bland andra

etablerade kontakter inom FM, exempelvis genom militära konferenser. Här påbörjades en mer inofficiell tillträdesprocess som tog sin utgångspunkt på en lägre hierarkisk nivå. Jag kom i kontakt med en kompanichef på förbandet som tidigare avslagit förfrågan om mitt fältarbete och hans positiva inställning till projektet fick honom att presentera det för sina chefer och gå i god för mig. Kompanichefen arrangerade sedan intervjuer och jag fick komma till regementet för att genomföra dessa. Några dagar efter intervjuerna blev jag inbjuden för att medverka under en så kallad "fältvecka" och gavs därmed den tillgång jag hade efterfrågat från början. Jag var - inofficiellt - inne.

ATT BLI EN ORDER

Parallellt pågick arbetet med Högkvarteret och Produktionsledningen som fortsatte leta förband där mitt fältarbete officiellt skulle utgå ifrån. På grund av att två förband nu hade nekat förfrågningar om att frivilligt ta emot och ansvara för forskningsprojektet och mig som forskare, bestämde Produktionsledningens nyligen tillsatta chef att göra om "förfrågan" till ett "uppdrag". Detta kan förstås som att avhandlingsprojektet nu skulle bli en order och att det potentiella förbandets frivillighet inte skulle beaktas i frågan. Efter nya diskussioner landade beslutet på att ge uppdraget till ett förband där rekryterna ryckte in under vinterhalvåret.

Detta högst ovanliga förfarande i en tillträdesprocess, att en institutions centrala samordnare använde en form av tvångsåtgärd för att möjliggöra en forskares fältarbete, väckte naturligtvis frågor om etik och hur det skulle bli att komma till en plats där ingen bett om att jag

skulle vara. Kontakten med plutonchefen som skulle vara den som ansvarade för mig på plats etablerades inte förrän några dagar före min avfärd. I samtalet visade han långt ifrån någon entusiasm för min kommande närvaro, men hade accepterat uppdraget och skulle se till att jag fick den tillgång jag behövde.

MELLAN OFFICIELLT OCH INOFFICIELLT TILLTRÄDE

Avhandlingsprojektets utgångspunkt kan på ett sätt sägas handla om relationen mellan frivillighet och plikt. Just detta spänningsförhållande blev också aktuellt i tillträdesprocessen. Det utvecklades två parallella vägar in som utmynnade i var sitt nedslag och fältarbete. Det ena fallet skedde med "frivilliga" premisser och i de andra fallet genom "tvång". Som etnografen Robert G. Burgess uttrycker det får tillträdes förfarande implikationer för forskningsprojektet (1991:3). Mina olika ingångar till fälten skapade också olika förutsättningar för genomförandet, både möjligheter och begränsningar, vilket kommer att diskuteras närmare i avhandlingen. Men vad kan dessa erfarenheter säga om tillträde till en institution?

För det första menar jag att tillträdesprocessen lyfter fram föreställningar och frågor om det *ideala tillträdet*. Kännetecknande för institutioner kan sägas vara att de ofta präglas av byråkrati och tydliga hierarkier. Efter mina inledande avvägningar framstod det som rätt och rimligt att gå via Högkvarteret för att sedan, med mandat uppifrån, förankra projektet hos ett förband. Detta framstod även långt in i processen som den rätta vägen, men det visade sig dock vara problematiskt. Att gå uppifrån och ner innebar ex-

empelvis att jag saknade möjligheter att själv etablera kontakt med ett förband, eftersom detta skulle skötas internt, och därmed förlorade jag viss kontroll över hur projektet presenterades. Med tiden visade det sig mer effektivt att gå via egna kontakter och etablera relationer på lägre hierarkisk nivå med personer som kunde sponsra projektet och personligen gå i god för mig. Lärdomen här är att den till synes strikta formella styrning som kännetecknar institutionen inte nödvändigtvis innebär att den bör följas.

Dock finns risken att se det "frivilligt" förankrade tillträdet, som ovan exemplifieras av kompanichefen som bjöd in mig till sitt förband, som det ideala och att en "order" skulle vara forskningsetiskt förkastligt. Det "frivilliga tillträdet" i detta fall betyder endast att projektet var tydligare förankrat hos en hierarkiskt lägre stående chef och beslutsfattare. Varken instruktörer eller rekryter var inkluderade i denna förankring. Även om jag accepterades av en kompanichef behövde jag fortsatt argumentera för mitt projekt och tjäna förtroende; i personalens mäss, på rekryternas logementen och på skjutbanan. Som Clark (2010) skriver är det fysiska tillträdet något annat än upprättandet av relationer. I de båda olika ingångarna till fältet fortsatte alltså förhandlingar kring tillträde i form av *insyn* och *samtycke* efter att det *fysiska tillträdet* etablerats.

ANTINGEN INNE ELLER UTE?

Föreställningar om det ideala tillträdet som etnografisk forskare, exempelvis den "frivilliga vägen", väcker även frågor om hur språkbruk och särskilt vissa metaforer påverkar förståelsen av tillträdesprocesser.

Exempelvis skriver jag inledningsvis i artikeln om hur nära jag var att "komma in". En sådan metafor, att vara "inne" respektive "ute", tenderar att framställa tillträdesprocesser som ett antingen-eller-fenomen när de i själva verket kännetecknas av kontinuerliga förhandlingar och positioneringar som växlar. Risken med antingen-eller-metaforer är att de reproducerar förenklade förståelser av tillträdesprocessen, vilket bland annat denna artikel motsäger.

Att förstå tillträdet som ett antingen-eller fenomen riskerar även att framställa tillträdet som ett nödvändigt ont, ett försteg inför det "riktiga fältarbetet" där materialet kan börja samlas in. Istället kan tillträdesprocessen öppna upp för flera lärdomar som dels är viktiga för fältarbetets senare skeden och dels för projektets syften (jfr Gunnarsson Payne 2006). I detta fall ledde tillträdesprocessen till en förståelse för hur hierarkier och beslut (ordergivning) inom FM fungerade och praktiserades.

Processen gav även viktiga insikter i hur min civila position och avsaknad av bakgrund inom det militära uppfattades, vilket var en viktig lärdom att ha med under det senare fältarbetet. Det är med andra ord svårt att bestämt avgöra när fältarbetet faktiskt inleddes.

TILLTRÄDE TILL EN INSTITUTION – AVSLUTANDE KOMMENTAR

Går det att tala om institutionsspecifika erfarenheter av en tillträdesprocess? Det är naturligtvis svårt att dra gränser mellan vad det innebär att exempelvis söka tillträde hos Försvarsmakten respektive en ICA-butik.

Grindvaktare, förhandlingar, motstånd,

tidskrävande processer kan ingå i tillträdesprocessen oavsett fält. Ändå vill jag avslutningsvis och summerande lyfta fram några teman som varit särskilt framträdande i min tillträdesprocess och som kan säga något om "institutionsetnologens" utmaningar på ett mer generellt plan.

Artikeln inleddes med att påpeka institutionens slutna karaktär (Silow Kallenberg 2016:26). I mitt fall var det initiala bemötandet från FMs representanter via Högkvarteret något som påvisade motsatsen. Projektet möttes med positiva reaktioner och en plan för genomförandet sattes i verket. Detta positiva bemötande kan dock sägas vara villkorat av kontinuerliga förhandlingar, där jag genomgick vissa passageriter som syftade till att inge förtroende hos kontaktpersonerna. Försvarsmakten liksom många andra institutioner präglas i hög utsträckning av byråkrati och hierarki, men detta bör inte förstås som att de personliga kontakterna och former av intrycksstyrning saknar betydelse.

Vidare har tillträdesprocessen visat den starka beroendeställning som forskaren kan få i relation till institutionens grindvaktare. Konsekvensen av denna kan vara att forskningen styrs mer eller mindre tydligt och avsiktligt. I mitt fall tog sig detta uttryck genom bland annat önskemål om "generaliserbarhet" från Försvarsmaktens representanter. I synnerhet kan forskaren hamna i dilemmat att behöva lova att leverera "användbara resultat", vilket riskerar tumma på etiska riktlinjer och öppna för frågor om vem forskaren är lojal med.

Att institutioner präglas av byråkrati och hierarki ger lätt skenet av att det finns *ett* specifikt sätt att göra saker och ting på, att det exempelvis bara finns en utstakad väg in som forskare. Den här artikeln har

genom skildringen av tillträdesprocessen hos FM visat att föreställningen är felaktig. Jag följde två parallella vägar in, en via "frivilligheten" och en via "plikten", med olika förutsättningar för genomförandet av fältarbetet. Gemensamt var dock, vilket artikeln också påpekar, att båda tillträdesprocesserna krävde fortsatta förhandlingar på plats. Oavsett vägen till och igenom institutionens dörrar fordras fortsatt arbete med tillträdet, och att få tillträde är inte detsamma som att få insyn eller samtycke från forskningspersoner. Vidare argumenterar artikeln för att tillträdesprocesser kan generera viktiga kunskaper för såväl det fortsatta fältarbetet som forskningsprojektets syften och att vanligt förekommande metaforer gällande tillträde, som att vara "inne" respektive "ute", riskerar att reproducera förståelser som missar all den komplexitet tillträdesprocesser generellt innefattar.

NOTER

¹ Övergripande har det varit svårt att hitta exempel på etnologer som mer utförligt belyst eller diskuterat problematik kring tillträde till institutioner. Ett undantag är Maria Bäckman (2009), men som framförallt behandlat förhandlingar om fältet efter att tillträde beviljats.

² Cold calls går ut på att likt en säljare ringa till personer inom organisationen och genom kortare "pitchar" försöka väcka intresse för projektet, i syfte att slutligen hamna hos den som kan fatta beslut (Monahan & Fischer 2015:717).

REFERENSER

Alcadipani, R. & Hodgson, D., 2009. "By any means necessary? Ethnographic access, ethics and the critical researcher", i *Tamara Journal for Critical Organization Inquiry*, 7: 127–146.

Bell, E. & Bryman, A., 2007. "The ethics of management research: An exploratory content

analysis", i *British Journal of Management*, 18: 63–77.

Boltanski, L. & Chiapello, E., 2007. *The New Spirit of Capitalism*. UK: Verso.

Burgess, Robert G., 1991. "Sponsors, Gatekeepers, Members, and Friends: Access in Educational Settings", i Shaffir, W.B. & Stebbins, R.A. (eds). *Experiencing Fieldwork: An Inside View of Qualitative Research*. Thousand Oaks: SAGE Publications Inc.

Bäckman, Maria 2009. *Miljonsvennar: Omstridda platser och identiteter*. Makadam förlag.

Carreiras, H. & Alexandre, A., 2014. "Research relations in military settings: how does gender matter?", i Carreiras, H. och Castro, C. (eds). *Qualitative Methods in Military Studies*. Abingdon: Routledge.

Castro, Celso, 2014. "Anthropological methods and the study of the military", i Castro, C. & Carreiras, H. (eds). *Qualitative Methods in Military Studies*. Abingdon: Routledge.

Clark, Tom, 2010. "Gaining and maintaining access: Exploring the mechanisms that support and challenge the relationship between gatekeepers and researchers", i *Qualitative Social Work*, 10: 485–502.

Cunliffe, A. L. & Alcadipani, R., 2016. "The politics of access in fieldwork: Immersion, backstage dramas, and deception", i *Organizational Research Methods*, 1:27.

Feldman, M. S.; Bell, J. & Berger, M. T., 2003. *Gaining Access a Practical and Theoretical Guide for Qualitative Researchers*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.

Goffman, Erving, 1961. *Totala institutioner: Fyra essäer om anstaltslivets sociala villkor*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.

Granath, Gunilla, 2008. *Milda makter!: Utvecklingssamtal och loggböcker som disciplineringsmekaniker*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.

Gunnarsson Payne, Jenny, 2006. *Systerskapets logiker. En etnologisk studie av feministiska fanzines*. Umeå: Print & Media.

Gustafsson, Lotten, 2002. *Den förtrollade zonen: Lekar med tid, rum och identitet under Medeltidsveckan på Gotland*. Falun: Nora.

Heelas, Paul, 2002. Work ethics, soft capitalism and the "turn to life", i du Gay, Paul & Pryke, Michael (eds). *Cultural Economy: Cultural Analysis and Commercial Life*. London: Sage.

Lindberg, Jens, 2015. *Orsak: våldtäkt. Om våldtagna män i medicinsk praktik*. Carlssons.

- Merton, Robert K., 1972. "Insiders and Outsiders: A Chapter in the Sociology of Knowledge", i *American Journal of Sociology*, 78 (1): 9–47.
- Monahan, T. & Fisher, J.A., 2015. "Strategies for Obtaining Access to Secretive or Guarded Organizations", i *Journal of Contemporary Ethnography*, 44(6): 709–736.
- Navarro, Alejandra, 2014. "Negotiating access to an Argentinian military institution in democratic times. Difficulties and challenges", i Carreiras, H. och Castro, C. (eds). *Qualitative Methods in Military Studies*. Abingdon: Routledge.
- Patton, Michael Quinn, 2002. *Qualitative Research and Evaluation Methods*, 3rd edition. Thousand Oaks. CA: Sage.
- Rehn, Siv, 1999. *Det oavsiktliga lärandet - Försvarets räddningsplanka*. Luleå: Pedagogiska institutionen, Luleå tekniska universitet.
- Silow Kallenberg, Kim, 2016. *Gränsland: Svensk ungdomsvård mellan vård och straff*. Stockholm: Elanders.
- Thrift, Nigel, 1997. "The rise of soft capitalism", i *Cultural Values*, 1 (1): 29–57.
- Wollinger, Susanne 2000. *Mannen i ledet: Takt och otakt i värnpliktens skugga*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Ångström, Jan, 2016. "Transformation into Nature: Swedish Army Ranger Rites of Passage", i Halden, P. & Jackson, P. (eds). *Transforming Warriors: The Ritual Organization of Military Force*. London: Routledge.
- ELEKTRONISKA KÄLLOR**
- Arméreglemente Taktik 2013. [Elektronisk] Tillgänglig: <https://hemvarnet.se/UserFiles/Utbildningsgrupper/Bohusdalgruppen/filer/AR_Taktik.pdf>[läst: 2019-08-23]
- Regeringskansliet 2016. *Genomförandet av försvarsbeslutet - regeringens åtgärder på försvarsområdet*. [Elektronisk] Tillgänglig: <<https://www.regeringen.se/regeringens-politik/forsvar/genomforandet-av-forsvarsbeslutet---regeringens-atgarder-pa-forsvarsomradet/>> [läst: 2019-08-23]
- SUMMARY**
- The way in
On access to an institution*
- (Vägen till värnplikten
Om tillträde till en institution)*
- The article describes and analyses how an ethnographical access to the Swedish military institution was obtained within the context of a PhD project. Often, institutions are characterized as hierarchical and bureaucratic, making it seem that there could only be *one way in*. The article shows this to be false by depicting a process in which two parallel routes emerged. One was the official route through the headquarter and the other was through informal contacts at a lower hierarchical level, illustrating that there are different and sometimes unexpected ways to gain institutional access. However, full access was far from accomplished when "coming in": trustworthiness needed to be continuously earned throughout the fieldwork. Finally, the article shows that access should not be understood as an "either or" process, and that it instead of being an obstacle to overcome, the process can help generate important learning for the purposes of the research project.
- Keyword: Institution, Military, Access, Fieldwork.*
- Kalle Ström, PhD candidate in ethnology at the Dept. of Ethnology, History of Religions and Gender Studies, Stockholm University, Stockholm, Sweden.*

Institutionell oordning

Om glappet i "Museidebatten"

ELIN VON UNGE är fil. dr. i etnologi och verksam vid Stockholms universitet. von Unges avhandling (2019) behandlar kulturbistoriska museers insamling och dokumentation av samtid. Framträdande forskningsintressen handlar om hur kunskapsprocesser kan förstås och undersökas i relation till parametrar som representation, materialitet och temporalitet.

Illustrator:
Vera Gonzales Söderström.

hösten 2016 drog det meningsutbyte som senare kom att kallas för "Museidebatten" igång i svenska medier. Detta utdragna ordskifte tog fart i samband med att kinakännaren och utrikeskorrespondenten Ola Wong publicerade två debattinlägg i *Svenska Dagbladet* (2016a & 2016b). I dessa kritiserades överintendenten för Statens museer för världskultur, Ann Follin, för att styra verksamheten på direkta order från dåvarande kulturministern Alice Bah Kuhnke. Ganska snart började kritiken av myndigheten allmänt benämnas som "Museidebatten". Att en debatt på temat museer inte behövde preciseras mer än så, är talande för hur sällan dylika frågor frontar landets löpsedlar.

Med "Museidebatten" som empiriskt exempel vill jag undersöka nyttan av ett institutionsperspektiv, det vill säga på vilka sätt det hjälper forskaren analytiskt att förstå sitt studieobjekt i termer av en institution. Detta förhållningssätt har jag valt att kalla för ett "institutionsperspektiv" (se Björklund & Silow Kallenberg 2019). Därmed ringas också studieobjektet i denna studie in genom ett undersökande av likheter med, och skillnader mot, andra väletablerade samhällsinstitutioner. Studieobjektet definierar jag som det kulturhistoriska museets syfte, så som det framträder empiriskt i "Museidebatten".

EN INSTITUTION FÖR ANDRA INSTITUTIONER

Många institutioner har det gemensamt att det formats ett eget forskningsfält runt praktiken, så även vid museer och arkiv. Idéhistorikern Anders Ekström har beskrivit vad som karakteriserade detta fält vid 1900-talets bör-

jan. Eftersom museets utrymme alltid är begränsat kan inte allting finnas på ett museum. Ett urval måste ske. Genom att välja och kategorisera det som skall samlas producerar museer meningsskapande sammanhang: "Museet etablerar ett mycket speciellt förhållande både till det förflutna och till framtiden; medan det bekämpar vissa former av tid, framställer det andra former av tid" (Ekström 2009:64). Vid 1900-talets början utgjorde alltså förvärvandet, konserverandet och klassificerandet av föremål det som då kallades för "museivetenskap". Det vetenskapliga innehållet i praktiken har emellertid förändrats över tid. När "den nya museologin" växte fram under 1980- och 1990-talen som bland annat en effekt av den språkliga vändningen, var det inte längre själva hanteringen av föremålen som stod i fokus, utan det kritiska studiet av hur denna praktik historiskt hade gått till (Ekström 2009:65). Studiet av minnesinstitutioner överlappar numera många olika forskningsinriktningar som exempelvis postkoloniala-, medie- och minnesstudier.

Även om museipraktikerna över tid har förändrats, gäller fortfarande de kriterier som Ekström ringade in i citatet ovan. De har en samhällsuppgift som syftar till att samla, bevara och berätta om då, nu och sedan. Detta låter oss förstå att museer i linje med andra institutioner har förmågan att utöva makt genom sitt meningsskapande arbete. I detta arbete finns även en tröghet – en historiskt förankrad rad av praktiker som kontinuerligt fortsätter att påverka vad som görs. På vilka sätt skiljer sig då museer från andra samhällsinstitutioner?

Där många samhällsinstitutioner i första hand riktar verksamheten mot den mänskliga kroppen – sjukhusen mot pa-

tienterna, fångvården mot internerna och försvaret mot rekryterna – riktar kulturhistoriska museers arbete tvärt om mot en icke-kroppslig materia, det vill säga föremålen. När övriga institutioner präglas av en flitig dokumentation av dem som behandlas (rekryter, patienter, interner) så utgör samlandet och dokumenterandet i stället en kärnverksamhet och en förutsättning för museets praktiker (vårda och visa). Minnesinstitutioner riktar sig på så vis mot samhällets övriga institutioner och skapar samlande förbindelser med dem, då det som dokumenteras på dessa ställen (journaler, rapporter, inventeringar) inte sällan landar på ett arkiv eller museum i slutändan. Museet kan således betraktas som en institution utformad för andra institutioners minneshantering. Det är alltså genom just insamling och dokumentation som produktionen av kunskap blir möjlig på museer. Det är i detta ordnande som museernas institutionella uppdrag sker samt i själva mötet med "publiken".

Dessa processer kallar kultur- och minnesforskaren Aleida Assmann för det "kulturella minnet", vilket består av en *aktiv* respektive *passiv* del. Det aktiva benämns som "kanon" och det passiva som "arkivet" (Assmann 2008). Den passiva delen av det kulturella minnet (arkivet) beskriver Assmann som en hittegodsavdelning med gott om utrymme. Det aktiva minnet (kanon) karaktäriseras tvärtom av en snäv selektion, där ytterst få objekt får plats. Kanon hämtar dessa objekt ur arkivet för att använda dem kommunikativt i samtiden. På så vis omvandlar kanon arkivets historiska innehåll till samtid. Genom kanoniska praktiker ges föremålen därmed en samtida närvaro (Assmann 2008). Den kanoniska praktiken kan förstås som museernas publika,

SVENSKA DAGBLADET

Nyheter Näringsliv Kultur Ledare Debatt

Ann Follin, överintendent och chef för Statens museer för världskultur, visar brist på intresse för världens kulturer, menar Ola Wong. Follin tillsattes av kulturminister Alice Bah Kuhnke i maj 2015. Foto: Bertil Ericson/TT

Världskulturmuseerna är extremt politiserade. På exempelvis Metropolitan i New York eller British Museum finns styrelser med fackkunskap som kan hindra politiska nyckler. I Sverige räcker det med en minister för att förstöra generationer av arbete.

Skärmdump av Ola Wongs första artikel i Svenska Dagbladet om Världskulturmuseernas förändringsförslag (2016a). Foto: Bertil Ericson/TT.

utåtriktade verksamheter, medan det arkivariska ordnandet snarare handlar om insamling, vård och klassifikation. Mellan kanon och arkiv, aktivt och passivt, finns ett spänningsförhållande; kanon har förmågan att göra historien känd, men vilken historia som blir berättad vilar utslutande på vilka objekt som arkivet sparar och hur dessa inordnas. Vad som samlas hänger dessutom intimt samman med den dokumentation som övriga samhällsinstitutioner bedriver. Sålunda präglas museernas interna verksamhet av en rad olika maktrelationer, men även av externa förbindelser med andra institutioner.

Socialantropologen Lisbeth Sachs (1992) menar att en fungerande institution behö-

ver vara väl förankrad i samhällskroppen. Det innebär att allmänheten betraktar en institution som självklar, och därmed bär på en förkroppsligad kunskap om hur den fungerar. Det finns på så vis ett samband mellan medborgarnas förståelse av samhällsinstitutioners olika uppgifter och den verksamhet som sker där. Ibland uppstår emellertid ett glapp mellan allmänhetens uppfattning om en institutions uppdrag och förståelsen av verksamheten hos dem som arbetar där. I den här artikeln betraktas "Museidebatten" som uttryck för just ett sådant glapp. Den museidebatt som, hösten 2016 och våren 2017, avhandlades i svenska medier förstås därmed som ett exempel på när vedertagna

idéer om en institutions uppdrag och syfte är under förhandling.

DEBATTEN

Den empiri som ligger till grund för denna text utgörs av ett antal artiklar som publicerades under ovan nämnda museidebatt. Dessa formar ett material där åsikter om vad museer är och bör vara framträder både inom och utom museiverksamheten. På ett övergripande plan handlade debatten om förhållandet mellan kulturhistorisk verksamhet och politik på museer i Sverige. Mer specifikt var det Statens museer för världskultur som hamnade i blåsväder, en statlig myndighet som organiseras under Kulturdepartementet. Den kritik som från början riktades mot endast Världskulturmuseerna kom emellertid snart att innefatta kulturhistoriska museer i Sverige generellt. Debatten var rikstäckande och utgör därmed ett material där resonemang och åsikter från andra än de som själva arbetar på museum kan utläsas. Olika inlägg från politiker, journalister och experter ger på så vis insyn i vilka värden museiinstitutioner tillskrivs i det offentliga samtalet.

Ola Wongs kritik riktades initialt mot nyttillträdda överintendenten för Världskulturmuseerna, Ann Follin, samt dåvarande kulturminister Alice Bah Kuhnke. På uppdrag av regeringen var ett av Follins första ärenden på myndigheten att utreda världskulturmuseernas dåliga ekonomi och ta fram ett åtgärdsförslag. Via ett utkast av utredningen fick Wong kännedom om att dessa åtgärder bestod av tre förslag på omlokalisering av stockholmsmuseerna Etnografiska-, Östasiatiska- och Medelhavsmuseet. Wong befarade därmed att de olika museerna skulle komma

att förlora sin särart och bli till ett enda stort Världskulturmuseum. Han menade dessutom att Follin politiserat museernas arbete genom att agera på direkta order från kulturministern.

Wongs initiala kritik vann gehör hos många andra debattörer. Dessa kan grovt delas in i två olika grupper utifrån sin yrkesroll – journalister och museiexperter. Det fanns givetvis både journalister och experter som inte höll med Ola Wong. Syftet här är dock främst att granska den kritik som riktades mot museernas verksamhet för att få syn på vilka hot denna svarade mot. Nedan följer en redogörelse för de två gruppernas olika förhållningsätt representerade av ett urval röster i debatten.

JOURNALISTERNA

Den tjugonionde september 2016 skrev journalisten och ledarskribenten Erik Helmerson i Dagens Nyheter att "Poängen med museer är att de skildrar en dåtid. Ju mer samtida de görs, desto mindre relevanta riskerar de att bli" (2016). Artikeln hävdade att vitsen med museer är det faktum att de handlar om *historia* och inte om *samtid*. Den sjunde januari 2017 återkom Helmerson med en artikel till på samma tema. Ingressen lød: "Inrätta ett samtidsmuseum över politiska modeflugor som kommer och går – och låt de riktiga museerna vara ifred" (Helmerson 2017). "Riktiga" museer, visar gamla saker och berättar om det förflutna, enligt Helmerson. I dag fokuserar museerna i stället allt mer på samtida teman och låter föremålen vila i magasin. Allt detta berodde enligt Helmerson på ett missförstånd: "Man tror att folk inte vill se utställningar om de inte känner sig re-

DAGENS NYHETER. Nyheter Ekonomi Kultur Sthlm Sport Ledare DN Debatt

| Ledare

Det är medeltiden jag är nyfiken på, inte astma.

” ”

PUBLICERAD 2016-09-29

Pöängen med museer är att de skildrar en dåtid. Ju mer samtida de görs, desto mindre relevanta riskerar de att bli, skriver Erik Helmerson.

Erik Helmerson
Text

>

Skärmdump ur Erik Helmersons första artikel i Dagens Nyheter (2016a).

presenterade där” (2016). Det här tanke-sättet kallade Helmerson och många med honom för identitetspolitik, något han menade att dagens museipraktiker präglades av. Helmerson ansåg att identitetspolitik ofta reducerar komplexa individer till en enda aspekt som är möjlig att identifiera sig med, när alla människor i själva verket präglas av en mängd olika identitetsskapande faktorer. Helmerson tyckte sig således se en tendens hos museerna att applicera samtida identitetspolitik på ett historiskt material.

Även den före detta rysslandskorrespondenten Anna Lena Laurén anslöt sig till kritiken av museernas ökade politisering. I *Dagens Nyheter* kritiserade hon två rapporter och knöt sitt resonemang till Wongs tidigare debattinlägg (Laurén 2016). Den ena rapporten hette *Kulturen. Det fjärde välfärdsområdet* och gavs ut av

Miljöpartiets arbetsgrupp (Miljöpartiet 2015)¹ och den andra var producerad av Riksställningar och hette *Museerna och mångfalden* (Riksställningar 2014). Båda innehöll formuleringar som, i Lauréns öron, påminde om det politiska klimatet i forna Sovjetunionen. Under rubriken ”Intersektionalitet” i Miljöpartiets rapport gick att läsa:

Tydliga direktiv och krav ska ställas på kulturinstitutioner och myndigheter att arbeta med mångfaldsfrågan på alla plan. Kvantifierade mångfaldsmål ska sättas upp, med *sanktioner* och *konsekvenser* från huvudmän om målen inte uppnås. I slutänden är vi alla vinnare på det. (Miljöpartiet 2015, 7; Mina kursiveringar)

I Riksställningars rapport fördes i stället ett resonemang om vikten av att museer arbetar fram en gemensam värdegrund för sin verksamhet:

Att museet har tydliga och uttalade värderingar kopplade till exempelvis inkludering, tillgänglighet och likabehandling är också avgörande för att ge medarbetare som *inte* delar dessa möjligheten att *kliva av*. (Riksutställningar 2014, 28; "Kliva av" min kursivering)

Det var de kursiverade orden i citaten ovan som Laurén reagerade på: "Det går inte att ha en kulturpolitik där avfallingar från den rätta läran ska utsättas för 'konsekvenser'" skriver hon (2016).

För journalisterna ovan utgjorde sålunda samtida maktkritiska teoribildningar ett hot mot inte bara vedertagen historieskrivning, vilket Helmerson befarade, utan också mot grundläggande demokratiska rättigheter. Inte bara dåtiden hotades här utan även samtida kulturyttringar som inte överensstämde med rådande politiska ideal (här företrädna av Miljöpartiet, Riksutställningar, normkritik och identitetspolitik).

EXPERTERNA

Den kritik som framfördes av experterna såg emellertid något annorlunda ut. Dessa representeras här dels av tre före detta intendenterna från Etnografiska museet – Elisabet Lind, Håkan Wahlquist och Wilhelm Östberg – vilka tidigare arbetat som experter på Sydostasien, Asien och Afrika, dels av 25 externa forskare verksamma inom områden som till exempel Japanstudier, Kinas språk och kultur och Antikens kultur och samhällsliv. Dessa experter skrev utifrån ett perspektiv som var förankrat i världskulturmuseernas samlingar.²

I varsin artikel framförde experterna en likartad kritik mot Ann Follins förändringsförslag: "Staten begär kulturellt självmord" (Lind, Wahlqvist & Östberg 2016) och "Forskare: Vi behöver inte två

Världskulturmuseer" (SvD 2016). Först och främst handlade det om statens lokalhyror. Samtliga experter menade att museernas budgetar åts upp av de höga lokalhyror staten tog ut för museibyggnaderna. Om staten sänkte hyrorna skulle pengarna i stället gå in i verksamheten och museerna skulle inte behöva omlokaliseras (Lind, Wahlqvist & Östberg 2016).

Sammanläggningen av de tre Stockholmsmuseerna till ännu ett Världskulturmuseum var den andra frågan som togs upp. Här menade experterna att en sammanslagning och medföljande omlokalisering hotade kunskapen om samlingarna samt att museernas olika identiteter då skulle komma att gå förlorade:

Försvinner de tre klassiska museerna i Stockholm för ännu ett nybygge kommer deras samlingar att straffas fyrdubbelt: de förlorar för andra gången sina hem och identiteter, kunskapen om dem reduceras, nybygget gör att hyreskostnaderna ökar under ett antal år så att de inte kan ställas ut, och tre levande mötesplatser för internationell kultur försvinner för alltid. (25 forskare 2016).

Det tredje område som experterna kritiserade pekade på en generell tendens inom museerna att ersätta specifik expertkunskap om samlingarna med mer generella kompetenser som dessutom inte nödvändigtvis var kopplade till samlingarna. Lind, Wahlquist och Östberg skriver till exempel att samlingsexperterna på Etnografiska museet minskade från fyra områdesintendenter till endast en på bara några år:

Världskulturmuseerna förvaltar kulturarv från hela världen som Sverige åtagit sig att hålla forskningsbara och att visa. Det sker inte längre, eftersom museerna år efter år reducerat sin vetenskapliga personal, konservatorer och museitekniker. (Lind, Wahlqvist, och Östberg 2016).

Experternas kritik var med andra ord förankrad i konkreta förändringar av fysisk materia och kunskap om denna. Den härörde ur det faktum att en viss kompetens på de berörda museerna sedan några år tillbaka hade ersatts med en annan sorts kompetens, vilken inte nödvändigtvis var kopplad till museisamlingarna. Därtill hade Follin föreslagit att föra samman tre olika museer med skilda samlingar till ett och samma hus, vilket innebar att inte bara samlingsexperterna var hotade utan även samlingarna som enhet och särart, liksom de byggnader där de exponerats. Låt oss nu se närmare på den kritik som Ola Wong själv förde fram i debatten.

OLA WONG

Mellan september och november 2016 skrev Wong sammanlagt nio debattinlägg i ett antal olika tidningar. Tonen i dessa texter var engagerad. Detta syns till exempel i citat som: "Jag menar att det är motbjudande att regeringen förvandlar våra museer till propagandacentraler" och "Men i stället för att vara stolta skriver ledningen att de vill 'se över möjligheten till gallring av samlingarna'. Det är vårt kulturarv de ger sig på!" (Wong 2016a). Wong var också snabb på att bemöta sina kritiker i artikelform. Debatten drevs således till hög grad fram av dessa debattinlägg. Vad var det då som upprörde Wong? Varför reagerade han så starkt på förslaget att slå samman de tre världskulturmuseerna i Stockholm?

Ola Wong är journalist och författare och har i flera år arbetat som utrikeskorrespondent i Kina. Det är utifrån dessa erfarenheter som han hösten 2016 betraktade museisverige. I ljuset av denna bakgrund kan vi förstå Wongs inlägg som ett

svar på en rädsla för att museernas verksamhet skulle komma att styras direkt av staten, något han sett konsekvenserna av på nära håll i Kina.

Wong var heller inte ensam om dessa åsikter, något som syns i artiklarna från de ovan redovisade journalisterna och experterna. Under hösten kom även stöd för kritiken från Kungliga Vitterhetsakademien i form av ett öppet brev till regeringen. I brevet uttryckte akademien "allvarlig oro över de nyligen uppkomna kvalitetshoten mot några av Sveriges mest framstående museer".³ Den artonde november fick Ola Wong dessutom ett pris på sextio tusen kronor från Svenska Akademien.

Sammantaget kan konstateras att den museidebatt Wong initierade slog an hos många olika aktörer som samhällsjournalister och kulturskribenter, forskare och museiexperter men också hos etablerade kunskapsinstitutioner som Svenska Akademien och Kungliga Vitterhetsakademien.

INSTITUTIONELL OORDNING

Vad är då nyttan av att tillämpa ett institutionsperspektiv? Med hjälp av Aleida Assmanns teoretisering av det kulturella minnets aktiva respektive passiva praktiker tillsammans med ett institutionsperspektiv, har museet ovan framträtt som en institution i andra institutioners tjänst. Genom att samla, bevara och visa material från olika samhällsorgan bekräftar, validerar och reproducerar museet historiska och samtida samhällspraktiker. På så vis blir det tydligt att museets verksamhet är intrasslad i ett institutionsbaserat samhällsnätverk, där själva samlandet utgör en form av maktutövning.

Museidebatten

Staten begår kulturellt självmord

Utställningen (O)mänskligt, om rasbiologi, visades på Etnografiska museet 2010. Foto: JOHAN ENGMAN/TT

*Skärmdump från experterna Lind, Wahlqvist & Östbergs artikel i Svenska Dagbladet (2016).
Foto: Johan Engman/TT.*

Utifrån detta konstaterande undersöktes därefter den kritik som riktades mot museernas verksamhet i "Museidebatten" samt vilka hot denna kritik svarade mot. Detta material synliggjorde ett glapp mellan olika uppfattningar av museernas institutionella syfte. Flera samhällsjournalister yttrade en oro för att kulturhistoriska museer i sitt utåtriktade arbete lät samtida samhällsteorier i hög grad styra det historiska berättandet, det vill säga att minnesinstitutioner politiserades genom

exempelvis ett normkritiskt tänkande där de med avvikande åsikter sorterades bort.

Museiexperter och forskare gav även röst åt en liknande oro. De befarade att den nya museipolitiken, ledd av Bah Kuhnke och Follin, skulle ersätta historisk föremålsexpertis med en mer generell kunskap om maktkritiskt tänkande. På så vis riskerade museernas särart och ämneskunskap att urholkas. Dessa farhågor bekräftades dessutom av att etablerade kunskapsinstitutioner som Kungliga Vitterhetsakade-

mien och Svenska akademien offentligt stöttade Ola Wong i debatten genom ett öppet brev till regeringen och ett finansiellt bidrag till kinakännaren.

Sammantaget kan konstateras att kritik riktades mot kulturhistoriska museers övergripande verksamhet. De hot som kritikerna lyfte fram handlade om att den praktik som vid 1900-talets början utgjorde "museivetenskapen" – att samla, klassificera, katalogisera och vårda – nu hade ersatts av ett annat kunskapsinnehåll och andra praktiker (jfr Ekström 2009: 65f). I och med den planerade sammanläggningen av världskulturmuseerna i Stockholm var experternas kompetens hotad, liksom samlingarna och museibyggnaderna. Den kärnverksamhet som utgjort grunden i museivetenskapen vid sekelskiftet 1900 var, hundra år senare, under förhandling.

Ovan har vi sett olika aktörer kritisera, inte bara planerade förändringar på världskulturmuseerna i Sverige, utan även generella tendenser i museiorganisationers interna arbete, men också det nära samarbetet mellan regeringens kulturpolitik och museernas verksamhet. En dimension som spelar stor roll här är det faktum att statligt finansierade museers budget ofta äts upp av de höga lokalhyror som staten tar ut.

När kvarvarande medel av budgeten skall fördelas inom verksamheten kommer vissa delar att prioriteras, eventuellt på bekostnad av andra. Att ny personal med normkritisk kompetens anställs kan då innebära att en annan del av verksamheten får stryka på foten som exempelvis mångårig expertis på samlingarna. Denna prekära situation tvingar således museerna att prioritera i verksamheten: frågan om innehållet i museernas kärnverksamhet ställs på sin spets.

Genom att tillämpa ett institutionsperspektiv har det blivit tydligt att flertalet aktörer i dagens samhälle upplever att museerna utför ett arbete som inte längre sammanfaller med äldre praktiker på minnesinstitutioner. Hur bör då detta glapp i förståelsen av museer tolkas? Utifrån ett institutionsperspektiv menar jag att detta glapp kan tolkas som en sorts institutionell oordning. Över tid har innehållet i museernas verksamhet långsamt förändrats, något de flesta som arbetar inom dessa institutioner är medvetna om, men som allmänheten kanske inte riktigt har hängt med på. Under de senaste fem decennierna har museipraktiker i hög grad granskats både utifrån allmänt maktkritiska perspektiv (se t.ex. Bennett 1995) men även i hög grad utifrån en specifik postkolonial teoribildning (se t.ex. Simpson 1996/2001). Denna forskning har uppstått både ur en intern efterfrågan på museerna, och under påverkan av samhällshumanistisk forskning i stort. Det som blir tydligt genom "Museidebatten" är emellertid att allmänhetens kännedom om dessa processer är i otakt med de akademiska studier som i hög grad influerar museipraktiker idag. Därav har ett glapp uppstått mellan vedertagna uppfattningar om vad museer är och gör hos allmänheten, mellan dem som verkställer samhällsuppdraget på museerna, och dem som formulerar nya direktiv för verksamheten. Debatten kan således förstås som en process genom vilken den institutionella verksamheten på museerna jämkas/utmanas för att komma i samklang med det samhälle det verkar i – en medial och offentlig förhandling. Institutionsperspektivet visar också att Lisbeth Sachs definition av en fungerande samhällsinstitution inte fullt ut kan appliceras på museet eftersom debatten tydligt synliggör att det

finns ett glapp mellan politikernas, journalisters och experters förståelse av museets verksamhet.

NOTER

- ¹ Rapporten var ett förslag för Miljöpartiets nya kulturpolitik. Förslaget antogs dock aldrig av partiet.
- ² I debatten uttalar sig även andra experter, men deras kunskap är av en mer ontologisk och/eller epistemologisk karaktär och oftast inte kopplad till specifika samlingar. Dessa inlägg utgör också ett svar på den kritik som riktats mot museernas arbete.
- ³ <www.vitterhetsakad.se/ckeditor_assets/attachments/501/pm-2016-10-27.pdf>.

KÄLLOR

- Helmersson, Erik, 2016. "Håll dagspolitiken borta från kulturarvet". *Dagens Nyheter*, 29 september 2016. <www.dn.se/ledare/signerat/det-ar-med-eltiden-jag-ar-nyfiken-pa-inte-astma/>.
- Helmersson, Erik, 2017. "Samla trender på Samtidsmuseet". *Dagens Nyheter*, 17 januari, <www.dn.se/ledare/signerat/erik-helmerson-samlatrenderna-pa-samtidsmuseet/>.
- Laurén, Anna-Lena, 2016. "Dagens ryska kulturpolitik visar varför politikerna ska hålla tassarna borta". *Dagens Nyheter*, 13 oktober, <www.dn.se/kultur-noje/kulturdebatt/anna-lena-lauren-dagens-ryska-kulturpolitik-visar-varfor-politikerna-ska-halla-tassarna-borta>.
- Lind, Elisabeth, Wahlqvist, Håkan & Östberg, Wilhelm, 2016. "Staten begår kulturellt självmord". *Svenska Dagbladet*, Kultur, 20 oktober, <www.svd.se/staten-begar-kulturellt-sjalvmord>.
- Miljöpartiet 2015. "Kulturen: det fjärde välfärdsområdet". Stockholm: Miljöpartiet (Miljöpartiets kulturpolitiska arbetsgrupp), <[www.lans-
teatrarna.se/wp-content/uploads/2015/](http://www.lans-teatrarna.se/wp-content/uploads/2015/)

10/151007-MP-Kulturen-det-fjarde-vaelfar-rdsomr-det.pdf>.

- Riksställningar, 2014. "Museerna och mångfalden: en analys av hur den svenska museisektorn kan stödja och ta vara på utvecklingspotentialen i det mångkulturella Sverige." Visby: Riksställningar.
- Svenska Dagbladet* 2016. "25 forskare: vi behöver inte två Världskulturmuseer." Kultur, 5 oktober, <www.svd.se/forskare-vi-behoover-inte-tva-varldskulturmuseer>.
- Wong, Ola, 2016a. "Regeringen förvandlar museer till propagandacentraler." *Svenska Dagbladet*, Världen, 8 sept, <www.svd.se/regeringen-forvandlar-museer-till-propagandacentraler>.
- Wong, Ola, 2016b. "Bah Kuhnkes kulturpolitik hotar kulturarvet." *Svenska Dagbladet*, Kultur, 28 sept, <www.svd.se/bah-kuhnkes-kulturpolitik-hotar-kulturarvet>.

REFERENSER

- Assmann, Aleida, 2008. "Canon and archive", i Astrid Erlil & Ansgar Nünning (red.), *Cultural memory studies: An international and interdisciplinary handbook*, s. 97–108. Berlin: Walter de Gruyter, <<http://dx.doi.org/10.1515/9783110207262>>.
- Bennett, Tony, 1995. *The birth of the museum: History, theory, politics*. London: Routledge (Culture, London).
- Björklund, Maria & Silow Kallenberg, Kim, 2019. "Institutionsetnologi. En inledning", i *Kulturella Perspektiv* 2019 3–4.
- Ekström, Anders, 2009. *Representation och materialitet*. Falun: Bokförlaget Nya Doxa.
- Sachs, Lisbeth, 1992. *Vårdens etnografi: Om hälsa, sjukdom och vården i sitt kulturella sammanhang*. Stockholm: Liber.
- Simpson, Moira G., 1996. *Making Representations: museums in the post-colonial era*. London: Routledge.
- Smith, Dorothy E., 2005. *Institutional Ethnography: A Sociology for People*. AltaMira Press.

SUMMARY

Institutional disorder: To mind the gap in "the museum debate"

(Institutionell oordning: Om glappet i "Museidebatten")

In the fall of 2016 the word feud, that was later referred to "as "the museum debate", took off in Swedish media. This public discussion was initiated by the Swedish journalist and China-expert Ola Wong. Within a short time span he published two articles, where he criticized the newly appointed manager of the National Museums of World Culture, Ann Follin. This museums association is a government agency organized directly under the Ministry of Culture. In his critique Wong suggested that Follin had been working too closely with the Minister of Culture, Alice Bah Kuhnke, thus compromising the political independence that conditions modern democratic cultural institutions. By using this debate as a case study, this article explores the analytical, as well as

the methodological, outcomes of applying an institutional perspective to an empirical case. In doing so the focus of the study – i.e. the museum – is defined in comparison to other well-established societal institutions. Via this institutional perspective the analysis shows that a number of public actors experience contemporary museum work as out of place: that historical museum practises are being remodelled according to present theoretical perspectives. This fact revealed a gap between various ideas of the purposes of memory institutions, a gap here described as a form of "institutional disorder". In short, the debate is interpreted as a media-based negotiation, through which institutional work at museums can be challenged by, but also accommodated to, different needs in contemporary society.

Keywords: museums, memory, institutions, practises, knowledge.

Elin von Unge, Phd in Ethnology at the Department of Ethnology, History of Religions and Gender Studies at Stockholm University, Stockholm, Sweden.

Förskolans utvecklingssamtal

Om motstridiga logiker i ett institutionaliserat möte

BEATRIZ LINDQVIST är professor i etnologi vid institutionen för historia och samtidsstudier, Södertörns högskola. Hennes nuvarande forskning handlar om förskolans utforskande aktiviteter i staden som kultur- och naturmiljö. Hon ingår i forskningsprojektet "Being and Becoming: A phenomenological perspective on formative dimensions of pre-school education in Sweden and Germany", som finansieras av Östersjöstiftelsen.

Inledning

Artikeln belyser hur motstridiga logiker sprungna ur olika diskurser artikuleras i utvecklingssamtal när förskollärare och vårdnadshavare samtalar om barns utveckling och lärande på en förskola. Förskollärares redovisning av kollektiva lärprocesser avbryts av föräldrars krav på information om sitt barns individuella prestationer. När föräldrar uppträder som kunder i mötet med förskola, får pedagogisk argumentation ibland ge vika för att verksamheten ska hävda sig på en marknad. Pedagogerna uttrycker genomgående att ambitionen med sitt arbete är att uppfylla pedagogiska mål och främja barngruppens gemensamma utveckling och lärande. I mötet med vårdnadshavare kan de dock ställas inför frågor kring barns individuella psykologiska utveckling som aktualiserar en parallell marknadslogik som påverkar hur de presenterar sin verksamhet. Det betyder att de stundtals agerar inkonsekvent med hur de önskar att agera och handla professionellt.

i förskolan möts föräldrar och pedagoger regelbundet vid lämningar och hämtningar och får tillfälle att byta information och funderingar kring barnet i vardagliga samtal ute på gården eller inne i tamburen. Utvecklingssamtalet är ett institutionaliserat möte som personalen enligt gällande styrdokument är skyldiga att hålla med barnens vårdnadshavare minst en gång per år (SFS 2010:800, 8 kap. § 11; Lpfö 98, rev 2018, s. 12). Pedagogerna Markström och Simonsson (2013:46) beskriver utvecklingssamtalen som institutionella samtal som visserligen följer en struktur men innehåller inslag av småprat som mjukar upp gränsen mellan professionell och informell kommunikation. Denna kombination av allvar och lekfullhet lättar upp stämningen, vilket höljer den milda styrningen som sker under mötet (Markström och Simonsson 2013:47).

Förskollärare ansvarar för att utforma utvecklingssamtalen och har förhållandevis stor handlingsfrihet när det kommer till att omsätta läroplanens strävandemål i praktik och kan beskrivas som en slags gräsrotsbyråkrater eftersom de arbetar utifrån ett politiskt beslutat uppdrag som regleras av styrdokument, och i direkt kontakt med medborgarna, dvs. på gräsrotsnivå. Men styrdokument kan inte styra den vardagliga praktiken i detalj, utan anger ramar och en riktning. Det är förskollärare som utifrån sin professionella roll gör tolkningar av läroplanen och inom det utrymme som avgränsas i verksamheten och hur det ska genomföras. Det är trots allt endast förskollärare som har kännedom om både läroplanens krav, institutionens förväntningar, den specifika barngruppen och föräldrarnas ibland motstridiga önskemål. Det är också förskollärare som ansvarar för det emotionella arbetet som krävs för att utvecklingssamtalet, i fall det uppstår obehagliga stämningar, resulterar i ett produktivt möte där båda parter blir nöjda med resultatet.

Utvecklingssamtalet ska ge tillfälle att i lugn och ro främja samverkan med hemmet och som ett tillfälle att delge varandra hur barnet utvecklats och upplevs på förskolan och i hemmet. Från förskollärares sida förväntas föräldrar visa intresse för hur den pedagogiska verksamheten främjar barns lärande och hur läroplanens mål uppfylls. Detta kommer till uttryck i hur förskolans underlag för utvecklingssamtal planeras där stor vikt läggs vid att koppla vad barn säger och gör, teckningar, foton och videoinspelningar av olika situationer till mål i läroplanen som ett slags bevis för verksamhetens kvalitet.

I denna artikel undersöks hur utvecklingssamtal i en förskola genomförs och

hur förskollärare och vårdnadshavare förhåller sig till motstridiga diskurser rörande kvalitet i förskolan. Studien görs mot bakgrund av att utbildning generellt kommit att påverkas av marknadens principer, vilket annan forskning visar (exempelvis Dahlstedt & Fejes 2019; Ungerberg 2017). Förskolan betraktas alltmer som en investering i framtiden och ges en viktig roll för att förbereda för ökade krav på global konkurrenskraft. Marknadsekonomiska uppfattningar om ökad individuell valfrihet och ökad kvalitet genom konkurrens har gjort kvalitetsmätningar av förskolor och skolor till viktiga inslag liksom framväxten av en detaljerad granskning och kontroll.

Vidare har en trend av ökad dokumentation gjort systematiskt kvalitetsarbete till ett centralt ansvar för förskollärares uppdrag. År 2018, reviderades läroplanen som numera fastslår att förskolläraren ansvarar för att "varje barns utveckling och lärande kontinuerligt och systematiskt följs upp, dokumenteras och analyseras för att det ska vara möjligt att utvärdera hur förskolan tillgodoser barnens möjligheter att utvecklas och lära i enlighet med läroplanens mål..." (Lpfö 18, s.18). Förskoleverksamheten genomförs lokalt av kommunala eller fristående huvudmän, men regleras centralt av staten genom nationellt angivna mål i läroplanen som förskolan utvärderas och barnens utveckling och lärande bedöms.

Parallellt med denna utveckling har även Reggio Emilias pedagogiska filosofi fått stor genomslagskraft med en stark betoning på det kompetenta barnet som tillsammans med andra barn och pedagoger utforskar omvärlden och skapar kunskap. Olikheter och perspektivbyten beskrivs som viktiga resurser vilket signalerar optimism i ljuset av samhällets snabba för-

ändringar. Inspirationen från Reggio Emilia understryker inte minst vikten av ett lyssnande förhållningssätt, pedagogisk dokumentation tillsammans med barnen och kollegial reflektion. I förskolan möts således två starka tendenser som pekar åt olika håll mot mätningar, konkurrens och individuell utveckling resp. fritt utforskande, samarbete och kollektivt lärande.

METOD OCH TEORIRAMAR

Artikeln bygger på empiriskt material bestående av transkriberade samtal som förts under två personalmöten med både förskollärare och deras närmaste chef för att planera inför utvecklingssamtal, observationer vid två utvecklingssamtal med föräldrar till femåriga barn, samt intervjuer med avdelningens två förskollärare. Deltagarna i studien har gett sitt skriftliga samtycke till att delta i min studie i enlighet med lagen om etikprövning av forskning som gäller människor (SFS, 2003:460). De har informerats om att de har rätt att när som helst ta tillbaka sitt samtycke.

Analysarbetet har haft som fokus hur barns utveckling och lärande bedöms och beskrivs i relation till vårdnadshavare. Därefter renodlades teman som bottenar i studiens teoretiska utgångspunkter om hur institutionell praktik visserligen görs i ett lokalt sammanhang men att samhällets styrningsrationaliteter har betydelse för det dagliga arbetet. Inspirationen till det teoretiska och metodologiska ramverket kommer från en syn på makt som relationellt och därmed närvarande i alla mellanmänniskliga kontakter liksom inom och genom alla institutionella praktiker (Foucault 2001). En effekt av institutionella praktiker är att de skapar subjekt

som antar produktiva beteenden genom att orientera sig mot löften om lycka och välbefinnande när de agerar i linje med de uppsatta målen. Enligt Sara Ahmed (2010), fungerar löftet om lycka som en maktordningsprincip som orienterar kroppar och subjektiviteter i en viss normerande riktning utan att det framstår som tvång. För individer som följer sin egen lustprincip när de gör som förväntas följer upplevelser av en expansion av det egna jaget.

Barn som visar entusiasm inför olika aktiviteter, som visar prov på vetgirighet, lust att delta och lära, och som självständigt gör som förväntat positionerar sig tydligt som kompetenta förskolebarn. Lika tydligt framträder deras motsats, "glädjedödarna" (killjoys) för att låna Ahmeds begrepp som inte härrör ur en förskolemiljö, men som väl fångar barnsubjekt som stör ordningen. Det handlar om barn som framstår som "bångstyriga" eller skapar dålig stämning omkring sig och som sätter "käppar i hjulet" genom att uttrycka subjektiviteter som inte bekräftar tanken om barns naturliga lust att lära, vara kreativa, vetgiriga och självständiga (jfr Dolk 2013).

I analysarbetet lånar jag ytterligare några tankar som Kim Silow Kallenberg (2017) har utvecklat med hänvisning till Glynos & Howarth (2007). Hon förklarar att "en logik kan beskrivas som en diskursiv formation bestående av olika slags praktiker och artikuleringar av mening som pekar i en viss riktning och bildar ett mönster av mening" (Silow Kallenberg 2017:42). En förtjänst med perspektivet är att det bidrar till att förklara varför vissa uttryck eller handlingssätt kan framstå som rimligt för deltagarna trots uppenbara motstridigheter. Det kan dessutom ge möjligheter att utifrån samma empi

riska exempel problematisera hur utvecklingsamtal som institutionell praktik i förskolan präglas av såväl varaktighet som kontingens genom att artikulera disparata diskurser som ständigt återskapas och omförhandlas i bedömning av barns lärande och utveckling. De logiker som analysen kretsar kring kan benämnas som en *konkurrenslogik* och en *samarbetslogik*. Konkurrenslogiken fungerar som en samlingsbeteckning på utsagor och handlingar som framhåller vikten av att hävda sig gentemot andra (andra barn, andra förskolor, andra kommuner).

Samarbetslogiken sammanfattar i sin tur utsagor och handlingar som betonar värdet av att ingå i en lärande gemenskap, där alla är unika och lika värdefulla och där alla tillsammans utforskar omvärlden i demokratisk anda. Medan den ena går ut på att ”stå sig väl i jämförelse med andra”, syftar den andra till att ”förundras, upptäcka och lära tillsammans i skiftande kontexter”. Det gäller båda logiker att de gärna åberopar olika dokument, teorier och experter för att legitimera sin riktighet. Förskollärare får således navigera mellan olika ideal och krav som förskolan förväntas infria.

FÖRSKOLA I FÖRÄNDRING

De senaste decennierna har svensk förskola genomgått omfattande förändringar. Kraftigt ökad efterfrågan, omfattande utbyggnad till stora kostnader och introduktionen av fria skolval har fört med sig en marknadsanpassning som gör förskolorna till konkurrenter. 1990-talets finanskris ledde till omfattande besparingar inom all offentlig sektor, vilket resulterade i större barngrupper utan ökade resurser. Parallellt med denna generella

ekonomiska åtstramning får ratificeringen av FN:s Barnkonvention 1990 ett genombrott i Sverige. En följd av denna är enligt Brembeck m.fl. (2004) att det ställs förväntningar på barnet som kompetent, självreflekterande, självvärderande och rationell. I förskolan ska varje barn utveckla förmågan att uttrycka sina tankar och åsikter, att ta ansvar för sina egna handlingar men också att ta ansvar för och bidra till den gemensamma miljön.

1996 flyttas ansvaret för barnomsorgen från socialdepartementet till utbildningsdepartementet som en tydlig markering av att förskolan inte längre ska vara en institution där barn vistas medan föräldrar arbetar utan snarare som en utbildningsinstitution där barn inleder det livslånga lärandet. 1998 får förskolan sin läroplan, vilket ytterligare innebär en styrning i enlighet med nationella strävansmål formulerade av staten. Ökande mål- och resultatstyrning skärper kraven på utvärdering av verksamhetens kvalitet och måluppfyllelse. Samtidigt ökar trycket på förskolan som får allt större barngrupper med samma budgetramar. Detta till trots höjs förväntningarna på att det kompetenta, flexibla och livslångt lärande barnet anpassar sig till krav på flexibilitet och självständighet för att bättre hantera samtidens utmaningar och förändringar (jfr Halldén 2007).

En konsekvens av denna utveckling är att förskolepersonalen i allt högre grad utvärderar den egna verksamheten, sig själva och barnen, samtidigt som förskolan är allt mer utsatt för granskning från huvudmännen, föräldrarna och omgivningen (Vallberg Roth 2011:164f). Granskningarna sker delvis genom inspektioner, men tar sig i vardagen främst uttryck i en ökad ström av dokumentation, rapporter, utvärderingar och handlingsplaner som gör

det möjligt att värdera, mäta och jämföra organisationer (Bornemark 2018). Utvecklingen har även inneburit förändringar av språkbruket, liksom nya incitament och roller. Ett exempel på det är att föräldrar behandlas och agerar i ökad grad som kunder, vars krav på förskolan förväntas sporra personalen att höja kvaliteten. I likhet med andra aktörer på en konkurrensmarknad finns även i förskolan en strävan efter att "bli sedd, uppmärksammas, omtalad och åtråvärd" (Vallberg Roth 2011:165). Kampen om att bedriva den "bästa verksamheten" ställer marknadsföring och rankning i förgrunden. Detta sträcker sig även till pedagogernas fritid där många av dem publicerar bilder och texter som skildrar förskolans vardag i bloggar, Instagram och Facebook.

Parallellt med denna utveckling har inspiration från Reggio Emilias pedagogiska filosofi slagit igenom på bredd front som en tydlig kritik mot tidigare utvecklingspsykologiska teorier om att barn följer en åldersrelaterad utveckling.

Nu ställs det kompetenta barnet i centrum som en aktiv agent som skapar sin kunskap i relation med andra barn och vuxna och med miljön (Dahlberg m.fl. 2014). Reggio Emilia utvecklades efter andra världskriget med en tydlig vision om att fostra barnen till demokratiska och kritiskt tänkande medborgare med rättigheter och möjlighet att påverka. Samarbeta och solidaritet ses som centrala principer när barnen undersöker, tolkar och gestaltar sin omvärld. Barnen uppmuntras att pröva sina teorier om hur världen fungerar med pedagogerna som medforskare och pedagogisk dokumentation sprider sig som ett attraktivt verktyg för att synliggöra det kompetenta barnets meningsskapande i de dagliga aktiviteterna.

I ljuset av de ekonomiska åtstramningar som råder, får det kompetenta barnet både en egen röst och ett eget perspektiv samtidigt som hen förväntas vara socialt skicklig och initiativrik och kunna uttrycka sina tankar i en allt större barngrupp. På den aktuella förskolan avskaffas en tidigare organisation där barn hade en utsedd ansvarig pedagog till att hela lärarylaget ansvarar gemensamt för alla barn i avdelningen.

I praktiken innebär det att barnen måste kunna knyta an till flera olika vuxna och vara beredda att ständigt ingå i olika barnkonstellationer olika dagar (jfr Lindgren 2018). I intervjumaterialet förklaras det omväxlande med hänvisning till "besparingar för att göra verksamheten mer kostnadseffektiv med bibehållen kvalitet" och att "barn är i samspel med omvärlden" framhålls av arbetslaget som en anledning till att variera sammansättningen i barngrupper eftersom det möjliggör olika sorters utforskande och meningsskapande genom att barn ingår i olika relationer till varandra, till pedagogerna och till miljön.

Hur det är möjligt att så pass inbördes motsatta bilder kan förekomma samtidigt inom ramen för svensk förskoleverksamhet?

VI ÄR STOLTA ÖVER VÅRT KVALITETSARBETE!

Såväl ledningen som personalen på denna förskola redogör entusiastiskt för den Reggio Emilia-inspirerade pedagogiken som de menar präglar deras arbetssätt. De framhåller också aktuell forskning som företräder en syn på barn som kontextberoende och i ständig tillblivelse i relation till omvärlden. Ledningen har i flera år

satsat på kompetensutvecklingsinsatser för att höja pedagogernas förmåga att analysera dokumentation med stöd i post-humanistiska perspektiv från aktuell forskning. Förskolans framgång i konkurrens med andra förskolor, inte minst fristående sådana, är å andra sidan beroende på att den lyckas uppnå höga kvalitetsmål inom budgetramarna och med hög kundnöjdhet i föräldraenkäter. När söktryck till förskolan analyseras smyger sig en ekonomisk logik in som omvandlar barn till ett kapital som behövs för att bedriva verksamheten med samma volym. I konkurrensen gäller det att synliggöra hur den egna profilen kan gynna barns utveckling och lärande i nuet, men också hur barn rustas inför skolövergången och i förlängningen det livslånga lärandet. Att välja just denna förskola framställs som en investering i framtiden där frukterna kommer att skördas.

Den dagliga praktiken utmärks av tal om barns intressen, fotografier på aktiviteter och teckningar som kopplas samman med olika citat ur läroplansmålen i dokumentationsarbetet. I intervjumaterialet knyter pedagogerna bilden av det kompetenta förskolebarnet till det nyfikna, experimenterande och verbala barnet som är öppen mot världen och erfar den med alla sina sinnen. Dokumentationsarbetet sker kontinuerligt men inför terminens utvecklingssamtal samlas arbetslaget för att göra en selektion av materialet inför mötet med vårdnadshavare. Det handlar dels om att kunna förmedla verksamhetens innehåll, dels om att återkoppla till föräldrar hur deras barn har det på förskolan. När pedagogerna gör i ordning underlaget till utvecklingssamtal måste de förhålla sig till två logiker: Å ena sidan, en samarbetslogik som betonar det kollektiva lärandet där det är processen och inte resultatet

som är i fokus. Å andra sidan, en konkurrenslogik som betonar att just denna förskola är bättre än andra på att gynna barns individuella utveckling.

ELSAS UTVECKLINGSSAMTAL

Utvecklingssamtalet gällande Elsa inleds med att förskolläraren hälsar välkomna och sedan lämnas ordet över till föräldrarna som får berätta vad de tycker om verksamheten och vad de ser utifrån sitt barn. Mamman vill veta "hur hon har det här, vilka hon leker med och att hon hänger med i utvecklingen". Föräldrarna ombeds att ta fram enkäten där deras barn har fått svara på frågor om hur hon upplever olika aktiviteter och om trygghet och trivsel med hjälp av emoji-gubbar. Föräldrarna har även fått fylla i en kort enkät som stöd för minne för att kunna berätta hur de anser att förskolan främjar barns lust att lära, hur väl den förankrar den demokratiska värdegrunden och hur väl den uppfyller läroplanens mål. Före själva mötet förklarar förskolläraren Monica för mig att:

...vi vill inte att de bara kommer för att få reda på hur deras barn är. Vi vill ha ett samarbete med föräldrarna, en dialog för barnets skull. Vi diskuterar inte så mycket hur barnet är utan mer hur vi pedagoger arbetar och hur gruppens lärande visar sig. Och visst vissa föräldrar är lite skeptiska och vill få reda på det negativa medan vi vill berätta hur vi jobbar för att uppnå målen. Föräldrarna ska alltså ställa krav på oss men de kan vara lite trögstartade och inte riktigt önska så mycket inflytande.

Under utvecklingssamtalet tar Monica fram den pedagogiska dokumentationen bestående av barnets alster, bilder, anteckningar om vad hon har sagt vid vissa tillfällen, observationer, anteckningar från

avstämning med kollegor och berättar. Föräldrarna lyssnar intresserat när Elsas teckningar och kommentarer tas upp. Pappan undrar om dottern äter ordentligt och frågar efter ett par vantar som försvunnit. I förskollärares förberedelser inför utvecklingssamtal är det främst frågor om att presentera hur avdelningen arbetar med pågående projekt och den pedagogiska dokumentationen som synliggör barns kollektiva lärande utifrån deras intressen, vilket ligger i linje med en samarbetslogik där barn skapar kunskap i relation till varandra och till miljön. När pedagogerna vänder sig till mig i min forskarroll, förklarar de att det är meningen att hem och förskola tillsammans samverkar och får en helhetssyn på barnen.

När vi sitter på Elsas utvecklingssamtal och föräldrar ställer frågor om hon verkar glad, om hon har roligt och äter ordentligt, glider samtalet in på hur Elsa "är" snarare än på hur verksamheten ser ut och varför. "Hon är absolut med och är en glad och nyfiken tjej. Hon är riktigt framåt, Elsa, självständig och plockar undan efter sig och så är hon smidig och väldigt på när det gäller naturkunskap!", förklarar Monica och möter föräldrarnas nöjda blickar.

När vi sitter med Elsas föräldrar som undrar hur deras barn är och om hon utvecklas som hon ska, går förskolläraren dem till mötes genom att använda sig av utvecklingspsykologiska termer som hon tidigare tagit avstånd ifrån. Elsa beskrivs som mogen för sin ålder och hon uppges ha en god emotionell, motorisk och språklig utveckling. "Egentligen har vi gått ifrån det här, men det är klart att man har det i bakhuvudet när man går igenom barnet", ursäktar sig Monica när mötet är över. Genom att beskriva Elsa som "mo-

gen för sin ålder", har hon artikulerat en konkurrenslogik där alla är medtävlare på kunskapsarenan och där tycks Elsa dra det längsta strået.

LIAMS UTVECKLINGSSAMTAL

Vid det andra utvecklingssamtalet som jag får tillfälle att observera gäller Liam, och förskolläraren Sonia håller i mötet. I likhet med Monica visar hon sig angelägen om att förmedla att det är riktigt lärande som förskolan arbetar med medan mammans frågor kretsar kring omsorg och trivsel. Sonia presenterar pågående projekt som barnen jobbar med och Liams mamma lyssnar och undrar om Liam fungerar bättre i barngruppen och om han utvecklas som förväntat och det är nu som båda parter glider in i en diskussion som följer uttalade utvecklingspsykologiska spår. Bilder av hur det enskilda barnet fungerar i olika situationer, som pedagogen haft "i bakhuvudet" plockas fram för att beskriva barnet i de dagliga rutinerna, i fråga om trivsel, utveckling och lärande. Det är nu som frågan om Liams emotionella utveckling förs på tal på ett något motsägelsefullt sätt:

Sonia: "vi jobbar med finmotoriken och stödjer Liam, men han har ännu inte kommit dit [...] det blir lätt oroligt kring honom i barngruppen. Han har myror i brallan och kan bli otålig och ja, lite arg, när något går honom emot, hm och [...] då [...] det kan det lätt gå ut över en kompis".

Mamman: "okej, så han ligger efter..."

Sonia: "ja, det är impuls kontroll som ännu inte sitter [...] men han har utvecklats språkligt, vi jobbar på".

I samtalet sker en förskjutning när förskolläraren lyfter fram vad som inte fungerar bra för Liam. Från att inledningsvis ha betonat en syn på det rika, kompetenta

barnet som utforskar sin omvärld och producerar kunskap, glider förskollärarens förklaringar nu in på olika faser som barn genomgår vad gäller motorik och emotionell utveckling för att förklara för mamman.

Under utvecklingssamtalet uttrycker sig förskolläraren genomgående i vi-form, vilket konstaterar att det är hela personalgruppens gemensamma bedömning. Mötet utmynnar i en handlingsplan där det står att läsa att Liam ”behöver stöd i det sociala samspelet och i kommunikationen. Liam har svårt att ta in information och visa att han förstår instruktioner. Han behöver hjälp att utveckla sitt språk och stöd att hänga med och fullfölja aktiviteter för att komma vidare i vår verksamhet” (Handlingsplan, Liam 20161025).

Mina observationer vid utvecklingssamtal visar att pedagogerna, om än något motvilligt använder sig av en del utvecklingspsykologisk terminologi för att tillsammans med föräldrar pricka av barnets visade förmågor och därmed tillfredsställa föräldrars önskemål att veta hur deras eget barn ligger till i en skala i jämförelse med övriga barn.

Den konkurrenslogik som föräldrar artikulerar leder således pedagogerna att göra ett avsteg från Reggio Emilia pedagogikens tankar om att de är processen och inte den färdiga produkten – vad barnet uppnått – som är intressant. Visserligen, framhåller pedagogerna att barns utveckling och lärande inte hänger samman med en viss ålder utan hänger samman med skiftande situationer och relationer. Men när det gäller att bemöta föräldrars frågor om det specifika barnet, görs avsteg från den kollektivistiska samarbetslogiken till förmån för en individualistisk konkurrenslogik. Det leder till en bedömning av barns individuella förmåga

att visa sig självständig, nyfiken, hålla koncentrationen, uttrycka sina tankar och samspela med kamrater och vuxna.

I den konkreta situationen där föräldrar frågar direkt om vad barnet kan och inte kan, förefaller dock denna eftergift logisk med tanke på att förskolan också är en aktör på en konkurrensutsatt marknad. Förskolan utvärderas av sina ”kunder” (föräldrarna) genom enkäter vars resultat offentliggörs på hemsidan. Föräldrars nöjdhetsindex kan fungera som reklamspelare eller som varningssignal till andra föräldrar som söker förskoleplats åt sina barn. Samma nöjdhetsindex ger kommunpolitiker information om hur väl varje enhet lyckas med måluppfyllelse samtidigt som det ger medborgare information om kvalitet för att göra välgrundade val. I kommunen i fråga har beslutats att satsningar på öppna kvalitetsjämförelser bör vara högprioriterat i syfte att göra alla investeringar utvärderingsbara.

SLUTSATSER

I denna artikel har jag gett en inblick i hur olika logiker artikuleras i utvecklingssamtal på en förskola. Styrdokument och förskollärare fasthåller att det är verksamheten som dokumenteras och utvärderas och inte det enskilda barnet. Förskollärare förbereder en presentation av barngruppens kollektiva lärande med stöd i den pedagogiska dokumentationen som gjorts gemensamt med barnen. Emellertid framträder en annan bild under utvecklingssamtal när pedagog och förälder diskuterar och oftast enas kring hur barnets uppträdande och kompetenser förhåller sig till bilden av det kompetenta förskolebarnet. En konkurrenslogik där resultat-

redovisningar och ökad marknadskonkurrens tränger in i förskolan som institution kan samexistera med en samarbetslogik som kretsar kring att kunskaper och utveckling är i ständig tillblivelse i det gemensamma utforskandet. Exempelen i denna artikel visar att det finns det påtagliga risker att utvecklingssamtal där pedagoger tillmötesgår föräldrars frågor om hur deras barn "ligger i förhållande till övriga barn" utmynnar i bedömningar i linje med en konkurrensinriktad individualism. Detta sker inte minst genom att en seglivad utvecklingspsykologisk tradition som aktualiseras av föräldrarna ytterligare förstärker tanken om att alla individer befinner sig i en tävlan där det gäller att framstå som attraktiv i en marknad.

REFERENSER

- Ahmed, Sara, 2010. *The Promise of Happiness*. Durham [NC]: Duke University Press.
- Bornemark, Jonna, 2018. *Det omätbaras renässans: En uppgörelse med pedanternas världsherravälde*. Första upplagan Stockholm: Volante.
- Brembeck, Helene, Johansson, Barbro & Kampmann, Jan (red.), 2004. *Beyond the Competent Child: Exploring Contemporary Childhoods in the Nordic Welfare Societies*. 1. ed. Frederiksberg: Roskilde University Press.
- Dahlberg, Gunilla, Moss, Peter & Pence, Alan, 2014. *Från kvalitet till meningsskapande: Postmoderna perspektiv – exemplet förskolan*. 3. uppl. Stockholm: Liber.
- Dahlstedt, Magnus & Fejes, Andreas (red.), 2019. *Neoliberalism and Market Forces in Education: Lessons From Sweden*. Abingdon: Routledge.
- Dolk, Klara, 2013. *Bängstyriga barn: Makt, normer och delaktighet i förskolan*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Foucault, Michel, 2001. *The Essential Works of Michel Foucault: 1954–1984. Vol. 3, Power*. London: Allen Lane.
- Glynos, Jason & Howarth, David, 2007. *Logics of Critical Explanation in Social and Political Theory*. London: Routledge.
- Halldén, Gunilla (red.), 2007. *Den moderna barn- domen och barns vardagsliv*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Hörnfeldt, Helena, 2011. "Utveckling som mål och måttstock: Om barnhälsovårdens fyraårskontroller", i *Socialmedicinsk tidskrift*, 3/2011, 199–206.
- Lindgren, Therese, 2018. *Föränderlig tillblivelse: Figurationen av det posthumanistiska förskolebarnet*. Diss. Malmö: Malmö universitet, 2018. Tillgänglig på Internet: <http://hdl.handle.net/2043/26303>
- Läroplan för förskolan: Lpfö 18*. (2018). Stockholm: Skolverket.
- Tillgänglig på Internet: <http://www.skolverket.se/publikationer?id=4001>
- Markström, Ann-Marie & Simonsson, Maria, 2018. *Utvecklingssamtal: Kommunikation mellan hem och förskola*. Andra upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- SFS 2003:460. *Lag om etikprövning av forskning som avser människor*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SFS 2010:800. *Skollag*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Silow Kallenberg, Kim, 2017. "Det som sitter i väggarna: Tvångsvård mellan stabilitet och förändring", *Kulturella Perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift*, 2017 3–4, ärg. 26, 39–45.
- Ungerberg, Kristin, 2017. "Utbildning i tillblivelse – En alternativ berättelse om utbildning och lärande [Elektronisk resurs]", i *Karlstads universitets pedagogiska tidskrift*, 13:1, 74–88.
- Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kau:diva-65402>
- Vallberg Roth, Ann-Christine, 2011. *De yngre barnens läroplanshistoria: Didaktik, dokumentation och bedömning i förskola*. 2., [rev.] uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Åberg, Ann & Lenz Taguchi, Hillevi, 2005. *Lyssnandets pedagogik: Etik och demokrati i pedagogiskt arbete*. 1. uppl. Stockholm: Liber.

SUMMARY

Parent-teacher conferences in a Swedish preschool
– conflicting logics in institutional encounters

(Förskolans utvecklingssamtal – om motstridiga
logiker i ett institutionaliserat möte)

The article discusses how conflicting logics emanated from different discourses are articulated in parent-teacher conferences in a Swedish preschool. Preschool teachers' reporting of collective learning processes is interrupted by parents' demands for information about their child's individual performance. When parents act as customers in the pre-school meeting, pedagogical matters can sometimes capitulate for the preschool's need to assert itself in a market. The educators consist-

ently express that the ambition is to fulfil educational goals and promote the children's development and learning. However, in the meeting with parents, they may be required to answer questions about children's individual psychological development that actualize a parallel market logic that affects the teachers' ability of presenting their work consistently as they try to reconcile contradictions inherent to the discourses intersecting preschool as institution.

Keywords: early childhood education, conflicting logics, parent-teacher conference, learning and development.

Beatriz Lindqvist, Professor, European Ethnology, School of Historical and Contemporary Studies, Södertörn University, Huddinge, Sweden.

Institutionellt stigma

Populärkultur och psykiatrisk heldygnsvård

MARIA BJÖRKLUND är doktorand i etnologi och verksam vid Stockholms universitet. Hennes forskningsintressen berör makt och identitetsskapande processer med särskilt fokus på psykisk ohälsa och klass. I sitt avhandlingsprojekt undersöker hon den samtida psykiatriska heldygnsvården med fokus på hur handlingsutrymmen formas och förhandlas med, bland personal och patienter.

i den här artikeln diskuteras hur psykiatrin som institution omgärdas av ett stigma. Jag kommer att med fokus på filmen *Gökboet* visa hur psykiatrin gestaltas i populärkulturen och hur populärkulturens bild återkommer i mitt etnografiska material som en tankefigur om något oönskat och som ett stigma.

Artikeln fokuserar, för att låna Dorothy E. Smiths (2005) terminologi, en *styrande relation* mellan populärkulturella skildringar, institutionen och dess personal och patienter. Denna relation innebär att de populärkulturella skildringarna skapar en bild av psykiatrin som psykiatrins företrädare inte känner igen sig i, med andra ord uppstår ett stigma i Erving Goffmans mening. Enligt Goffman skapas ett stigma när omvärldens bild av en person eller en grupp människor inte stämmer överens med individens eller gruppens egen uppfattade identitet (Goffman 2005:12). Om detta översätts till psykiatrin som institution så skulle man kunna tala om ett *institutionellt stigma* eftersom psykiatrins självbild inte stämde överens med omvärldens bild. Det finns således ett stigma kopplat till själva platsen (jfr Eivergård 2003:26). Loic Wacquant har vidareutvecklat Goffmans stigmabegrepp med fokus på plats. Han har fört fram begreppet *territoriell stigmatisering* (2007) och har utsetta bostadsområden som empiriskt exempel. Med hjälp av Goffmans tre huvudtyper av stigma ”marks off race, nation and religion” visar han hur vissa kroppar och platser tillsammans skapar ett stigma. Paralleller går att dra till den psykiatriska institutionen. Här skulle jag vilja föreslå att den territoriella stigmatiseringen istället handlar om Goffmans typ av stigma som kopplas till kroppen ”abominations of the body” och karaktären ”blemishes of individual character” (Goffman 2005:14).

Här är det uppfattat avvikande kroppar och udda personligheter som markerar och stigmatiserar platsen och vice versa. Men även personalen och vårdmetoder är en del av det stigma som uppstår i relationen mellan populärkultur och institution. Att arbeta inom psykiatri är ett lågstatusyrke (både kulturellt och ekonomiskt) som stundtals inbegriper tydlig maktutövning. Själva platsen, institutionen, tvinnas således samman med personerna verksamma vid institutionerna genom det institutionella stigmat.

METOD OCH MATERIAL

Det etnografiska materialet är insamlat vid en psykiatrisk heldygnsavdelning som jag kallar Avdelning 58.¹ Artikeln bygger empiriskt på fler typer av material. Framförallt är den baserad på observationsanteckningar från ett åtta månaders långt fältarbete på Avdelning 58 där jag deltog i de flesta vardagliga aktiviteter så som till exempel ronder, rapporter, promenader, måltider och pysselverksamhet. Utöver observationsanteckningar baseras artikeln på intervjumaterial från inspelade intervjuer med både patienter och personal vid samma avdelning. Jag har gjort 43 intervjuer med 28 personer, 19 ur personalgruppen och nio patienter. Populärkulturellt material består främst av filmen *Gökboet* samt mer samtida filmer och tv-serier.

KRITIK AV PSYKIATRIN OCH POPULÄRKULTUREN

Flera forskare har påtalat och varnat för den sensationslystnad som populärkulturella skildringar av psykiatri tenderar att

reproducera (se t.ex. Rodéhn 2018:44, jfr också Sjöström 1998:5f, Grönberg Eskel 2012:10). I många samtida filmer och tv-serier med skräcktema används den psykiatriska institutionen för att väcka obehag hos tittaren. Med hjälp av en viss berättarteknik bestående av musik, ljussättning och vissa attribut söker filmerna väcka känslor av rädsla och skräck.

Återkommande i denna genre är att filmen eller serien i huvudsak utspelas på ett stort mentalsjukhus och vanligen används 1950- och 1960-talen som tidsmässig referenspunkt. Patienterna hålls i dessa skildringar ofta inlåsta i ett källarlikt utrymme med små celler endast försedda med ett litet gallerförsatt fönster. Vårdmetoderna lobotomi och elchockbehandling används för att bygga upp en känsla av inhumanitet. Patienterna porträtteras ofta som galna, okontrollerbara med vanställda monsterlika utseenden. Personalen i sin tur framställs ofta som sadistisk med en vilja och möjligen njutning av att tvångsbehandla de intagna.²

De tv-serier och filmer som nämnts ovan och som använder psykiatri som dramaturgisk utgångspunkt både liknar och skiljer sig från filmen *Gökboet*. Filmen med originaltiteln *One Flew Over the Cuckoo's Nest* från 1975 i regi av Miloš Forman vann hög popularitet hos allmänheten och är kanske den film som gemene man framförallt kopplar samman med mentalsjukhusets praktik. I Sverige gick den på bio i över tio år (SVT 2018) och filmen vann fem Oscarsstatyetter under 1976-års Oscarsgala.³

Med Jack Nicholson i huvudrollen som Randle McMurphy skildrar filmen hur han blir omplacerad från ett fängelse till ett mentalsjukhus i det sena 1950-talet/tidiga 1960-talets Amerika efter att ha simulerat psykisk sjukdom. Vål på mental-

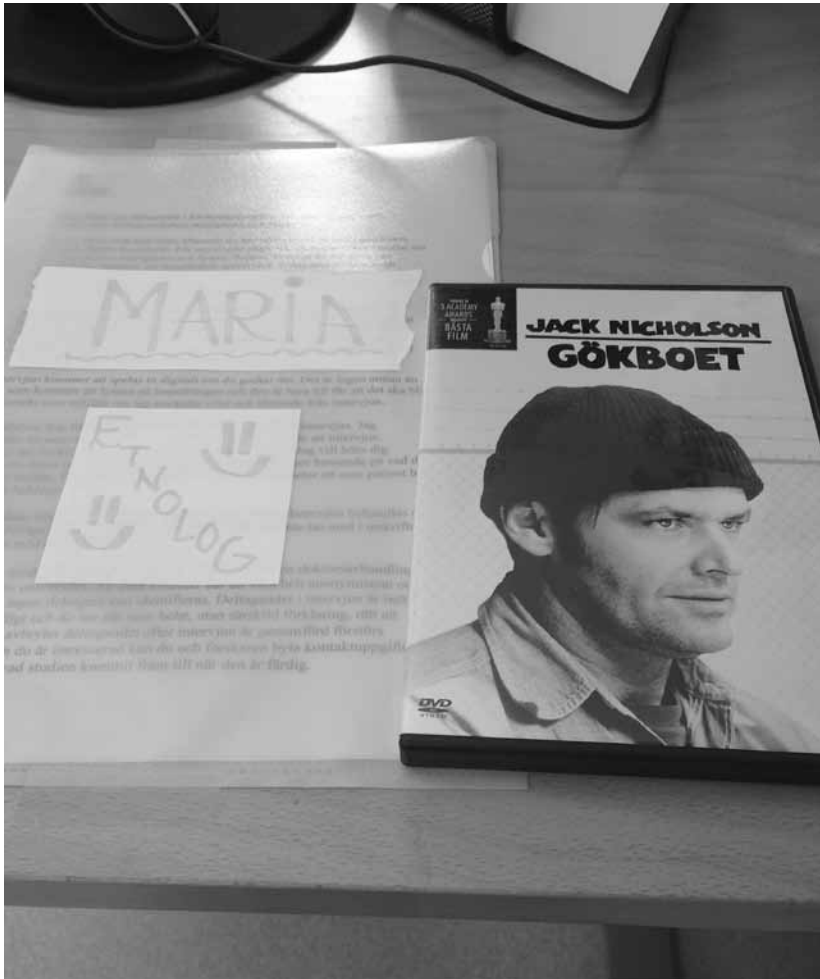
sjukhuset försöker han rucka på det strikt reglerade vardagsschemat vilket leder till en kamp mellan honom och filmens andra huvudkaraktär Nurse Ratched (spelas av Louise Fletcher) som får personifiera det rigida, oflexibla och inhumana i kontrast till Mc Murphys frihetskamp. Karaktären Ratched utmärks av ett sammanbitet ansikte och en genomträngande blick. Genom ett minimalt minspel framställs hon som en hård och kontrollerande, ondsint och kall tyrann. Tidigt i filmen blir tittaren varse om hennes sätt att styra genom hot om tvång. Detta blir exempelvis synligt när McMurphy blir tilldelad medicin för första gången i filmen. Som tittare får man då reda på att om medicinen inte tas oralt så kommer han att tvångsmedicineras. Trots Ratched's markering fortsätter McMurphy att utmana den institutionella ordningen. Kampen om handlingsutrymmet eskalerar från vardaglig frihet inne på avdelningen, så som att få se en basebollmatch på TV, till att McMurphy vid ett senare tillfälle rymmer från avdelningen och tar med de andra medpatienterna på en fisketur. Det slutliga motståndet mot avdelningens strikta ordning tar plats i form av en nattlig fest som McMurphy lyckas arrangera genom att muta nattvakten. När Nurse Ratched anländer till den stökiga och oorganiserade avdelningen morgonen efter festen får McMurphy bära ansvaret.

De eskalerande regelbrotten leder till att McMurphy i ett första skede, mot sin vilja, behandlas med elchockbehandling för att avsluta i det ultimata straffet lobotomering. Den stegrande kampen om frihet och självbestämmande möts således med allt hårdare straff från avdelningens sida. Filmen avslutas med att McMurphys medpatient och vapendra-

gare Hövdingen barmhärtighetsmördar McMurphy och befriar honom från den passiviserade kropp han blivit efter lobotomeringen. Med orden "jag lämnar dig inte så här, du kommer med mig" kväver han McMurphy för att sedan krossa en glasruta och själv fly från avdelningen. Under ljudet av stegrande akustisk musik springer Hövdingen sedan iväg i natten över gräskullar, bort från institutionen mot friheten. Jag tolkar en av filmen Gökboets huvudpoänger som att institutionen med dess medicinering och andra behandlingar snarare gör patienterna sjuka än att de *är* sjuka i sig (se också Sjöström 1998:6). Huvudkaraktären McMurphy påtalar exempelvis för sina medpatienter att de "inte är galnare än en vanlig människa på gatan" och uppmuntar dem att göra "normala saker". Filmen var en del av den massiva kritik som över stora delar av världen riktades mot mentalsjukhusen under 1960- och 1970-talet (Jönsson 2010:119).

Framför allt handlade kritiken om att dessa institutioner inte förbättrade de intagnas hälsa utan snarare försämrade den genom passivisering, stigmatisering och hospitalisering. Bland den grupp interna och externa kritiska röster, som kom att kallas antipsykiatri fanns det en idé om att det inte var individen som var sjuk, utan samhället. I Sverige riktades kritik mot mentalsjukhusen bland annat från brukarorganisationen Riksförbundet för mental och Social hälsa (RSMH). De var aktivt drivande i nedmonteringen av de svenska mentalsjukhusen och flertalet kritiska artiklar skrevs i deras socialpolitiska tidskrift *Pockettidningen R* (se även Jönsson 2010:120, Sjöström 1998:6).

I filmen Gökboet är det karaktären Nurse Ratched som får personifiera det maktmissbruk som antogs vara psykia-

Bilden visar filmen Gökboet som en patient vid ett tillfälle hade hyrt för att gemensamt titta på med några andra patienter. Foto: Maria Björklund.

trins främsta kännetecken. Hon får representera den "förtryckande institutionen". Denna karaktär har fått djupt fäste hos allmänheten. Uttrycket "Nurse Ratched" används exempelvis idag för att förolämpa någon som betar sig inhumant. I skrivande stund skapar Netflix en serie som handlar om Nurse Ratched och hur hon kom att bli denna ondsinta persona. Serien har bland annat mött kritik från sjuksköterskor vilka menar att serien tenderar att spä på stereotypen om ondsinta kvinn-

liga sjuksköterskor (Heilemann 2018). Det vill säga, att kvinnor som jobbar inom vården är omhändertagande men kalla till sinnet.

Nurse Ratched-karaktären har, som påtalats, även fått fäste i de samtida tv-serierna och filmerna genom porträtteringar av personalen som sadistiska. Men till skillnad från Gökboet, där tittaren blir varse om att flera av de intagna patienterna vistas på avdelningen av fri vilja, byggs dramaturgin i de samtida mer skräck-

orienterade filmerna och tv-serierna istället upp kring patienter som är intagna mot sin vilja och ofta inte heller lider av psykisk ohälsa på något sätt. De har således blivit placerade på institutionen och behandlas mot sin vilja trots att de är friska, vilket påminner om Gökboet och 1970-talets kritiska debatt riktad mot dessa institutioner. Spår av kritiken finns således kvar men har modifierats och förstärkts, troligen i underhållande syfte.

Det kan konstateras att Gökboet tillsammans med andra samtida populärkulturella skildringar har skapat en viss berättelse som dominerar hur psykiatrin förstås utifrån, av dem som saknar direkt inblick i verksamheten. Filmen tycks fortfarande spela stor roll för den bild allmänheten har av dagens psykiatriska heldygnsvård, vilket är tydligt i min empiri från Avdelning 58.

I relation till min empiri framstår de populärkulturella skildringarna av psykiatrin som delvis inkorrekta och framförallt som starkt överdrivna. Men eftersom den psykiatriska heldygnsvården är en dold och sluten plats, utan insyn för gemene man, blir populärkulturella skildringar och media framförallt det som allmänheten har tillgång till för att skapa sig en uppfattning om den psykiatriska institutionen.⁴ Den utifrån kommande bilden – centrerad kring maktövergrepp, inhumanitet, skräck och farlighet – är de huvudsakliga ingredienserna i det institutionella stigma som personalen vid Avdelning 58 har att hantera.

GÖKBOET OCH AVDELNING 58

De populärkulturella skildringarna fick således konsekvenser för vardagen inne på den psykiatriska heldygnsavdelning jag

har studerat. Det fanns bland första-gångspatienter, ny personal och besökande studenter en viss föreställning om denna plats som obehaglig och läskig. I samtal med mig berättade exempelvis en patient som vistades på en psykiatrisk heldygnsavdelning för första gången att, innan han blev intagen hade han föreställt sig att han skulle bli inhämtad iförd tvångströja och att han skulle bli inlåst i ett rum med bara en lucka för mat. Han menade att han hade föreställt sig platsen som "värre" än den faktiskt var. En sjuksköterskestudent berättade att han, innan han gjorde sin praktik på avdelningen, mest hade erfarenheter från film och att han genom fiktion hade byggt upp en föreställning om platsen som inte visade sig stämma överens med det han mötte. Han hade förväntat sig en "hård stämning" riktad mot patienterna men i verkligheten upplevde han istället platsen och stämningen "lugn och mjuk".

Tydligt är att det bland patienter, besökande studenter och ny personal fanns vissa föreställningar som i mötet med institutionen förändrades. Återkommande nämndes filmen Gökboet. Filmen blev, för att använda Sherry B. Ortner's begrepp (1973), en *summerande symbol* för en mer generell mörk bild av psykiatrin. Ordet "Gökboet" användes således utan att förhålla sig konkret till filmen som sådan, istället fylldes Gökboet med vissa generella föreställningar centrerade kring skräck och farlighet, men även som referensram för att kommunicera något oönskat överlag. Den blev således en tankefigur för att tala om det oönskade även om man kanske inte ens hade sett filmen, beroende på situation fylldes tankefiguren Gökboet med föreställningar om något obehagligt. Ett exempel är en patient som vid ett tillfälle under mitt fältarbete med

irriterad röst skrek ”jag ska ut härifrån, det är som jävla Gökboet!”. Vid ett annat tillfälle uttryckte en patient i samtal med mig att ”det blir som Gökboet om man blandar massa olika diagnoser på samma avdelning, så att alla mår sämre och sämre”. Vid dessa tillfällen användes således Gökboet för att visa sitt missnöje med platsen men utan mer utförliga beskrivningar av filmen som sådan.

De föreställningar som upprepas i populärkultur, och som inryms mer eller mindre uttalat i människors föreställningar om filmen Gökboet, målar upp en alltigenom negativ bild av psykiatrin. Denna negativa bild sammanfattar jag i termen *gökboetstereotypen*. Personalen på avdelningen var väl medvetna om föreställningarna om platsen som många hade – framförallt förstagångspatienter och studenter. Detta gjorde att de var tvungna att förhålla sig till gökboetstereotypen. Denna stereotyp skapade således ett visst förhållningssätt hos personalgruppen som innebar ett aktivt arbete med att motbevisa stereotypen på olika sätt. En skötare sa exempelvis följande.

Många patienter brukar vara rädda när de kommer till avdelningen för första gången, det tror att det är som Gökboet, men det är ju inte så nu [...] Det kan vara nyttigt att studenter från omvårdnadsprogrammet ser ECT så att de får en annan bild [...] Vi behöver släppa på bilden av detta som obehagligt [...] Jag brukar prata med patienter som är rädda och förklara att det inte är läskigt här, att värden inte ser ut som bilden av den och att han eller hon inte är galen utan bara behöver hjälp (Utdrag ur fältanteckningar).

En strategi som tillämpades inne på avdelningen för att motbevisa gökboetstereotypen var att se till att patienterna blev välkomnade och bemötta på ett bra sätt. Det handlade, som jag tolkar det, om att skapa en bild av avdelningen som trivsamt

och human. Exempelvis så visades patienten runt och introducerades för avdelningen samt erbjöds något att äta och dricka direkt efter inskrivning. En annan strategi var att verbalt uttrycka för den nye patienten eller studenten att den psykiatriska heldygnsvården inte såg ut som den generella bilden många hade. Här poängterades att avdelningen inte var obehaglig och farlig. I denna strategi användes historien och dithörande vårdmetoder för att skapa en bild av samtiden som mer human. Filmen Gökboet användes även i sig som historisk referenspunkt och motpol till den samtida vården för att lugna den nyanlände personen i fråga. En skötare uttryckte exempelvis att

jag brukar ta upp filmen Gökboet med patienterna, för det är många som har sett den. Jag brukar först fråga om de legat inne förut. Om de inte har legat inne brukar de vara oroliga. Jag förklarar att det finns personal här hela tiden, att det inte är som det var förr, att det är en annan typ av behandling nu. Jag brukar ta upp att det inte är som Gökboet och då blir de lugnare (Utdrag ur fältanteckningar).

Filmen nyttjades sålunda i strategiskt syfte eftersom personalen förmodade att många hade sett just den filmen. Personalen arbetade således med, för att använda Goffmans term, *informationskontroll* (Goffman 2005:50ff) för att motbevisa gökboetstereotypen. De såg till att viss information om platsen riktades mot de nya patienterna och studenterna för att söka av-stigmatisera platsen som sådan. Men det stigma som själva platsen, institutionen bär på i sig, spillde också över på både personalen och patienterna. Och här spelade populärkulturen en viss roll. Den förväntade farligheten fanns som tankefigur vad gäller både patienterna och personalen.

Flera patienter i mitt material uttryckte en viss skam över att befinna sig på platsen samt en oro för att personer i deras omgivning, speciellt arbetsplatsen skulle få reda på vart de befann sig. De menade att detta skulle skapa en bild av dem som farliga subjekt. Psykiatripatienten som "farligt subjekt" exploateras i tv-serier och filmer och inte endast i dem inom skräckgenren.

I många populärkulturella skildringar, exempelvis thriller-genren, porträtteras mördare lidandes av psykisk sjukdom (Sjöström 1998:6). Liksom det finns en generell bild av psykiatriska patienter som entydigt våldsamma och farliga finns det också en föreställning om personalen som entydigt ondsinta maktmissbrukare. Nurse Ratched är kanske det mest kända exemplet. Att arbeta inom psykiatri kan medföra känslor av skam och stigma. Vissa skötare i mitt material menade att de inte gärna talade om sin arbetsplats utanför arbetet, delvis eftersom de var medvetna om den generellt negativa bild som deras arbetsplats förde med sig. En skötare sa exempelvis följande.

Maria: Brukar du prata om ditt jobb utanför?

Skötare: Nej jag vill lämna det. De brukar tänka att det är som Gökboet.

Maria: Hur bemöter du det?

Skötare: Ibland förklarar jag att det inte är så Shutter Island eller Gökboet, ibland orkar jag inte. De brukar fråga vilka patienter vi får in. Många tänker att psykiatri är lika med lobotomi. Jag vet inte om folk är medvetna om att lobotomering är förbjudet nu.

Populärkulturella föreställningar om psykiatri kan således sägas vara styrande för vardagslivet på Avdelning 58 liksom för personal och patienter i deras liv i stort. Men medan själva platsen, Avdelning 58 aktivt försökte avstigmatiseras av perso-

nalen så undanhölls positionerna psykiatrisk patient och/eller skötare helt för världen utanför eller tonades ner. Det fanns dock undantag där, framförallt vissa patienter, aktivt jobbade med att motverka den stereotypa bilden av en patient inom psykiatri.

AVSLUTANDE KONKLUSION

I den här artikeln har jag diskuterat hur populärkultur skapar och återskapar en viss berättelse där psykiatri i form av de historiska mentalsjukhusen och 1940–1960-talen samt vissa vårdmetoder används för att bygga upp ett stigma. Vidare har jag visat hur detta i sin tur lett till en gökboestereotyp centrerad kring obehag, skräck och skam hos både förstagångspatienter, ny personal och studenter på Avdelning 58. Med andra ord upprätthåller populärkulturen föreställningar som bidrar till ett institutionellt stigma som både personal och patienter har att hantera.

Mer specifikt har jag med denna artikel, strävat efter att öppna upp förståelsen för hur ett populärkulturellt sammanhang i hög grad utgör en styrande relation för både den generella bilden av den samtida psykiatri samt till aktiviteterna inom en specifik samtida psykiatrisk heldygnsavdelning.

Liksom populärkultur använder sig av (en överdrivet negativ bild av) historien för att skapa ett föreställt inhumant förr, använde sig även personerna vid Avdelning 58 av (mer eller mindre korrekta föreställningar av) historien som motpol mot samtiden för att spegla en nutid som mer human. Detta är ingenting nytt för psykiatri (jfr Jönsson 1998). Inte heller är detta något unikt för psykiatri utan en tankefigur som går att applicera på flera

andra samhällsfenomen så som exempelvis barnhälsovården (se Hörnfeldt 2009).

I vardagen på avdelningen fick Gökboet symbolisera det önskade, som antogs ha funnits historiskt. På så sätt fungerade den som symbol vilken blev en slags varningslampa för hur personalen inte skulle göra och därmed också indirekt som kompass för hur de skulle göra. Gökboetstereotypen skapade en återkommande, nästintill rutinartad strategi för personalen som handlade om att lugna patienter och motbevisa stigmat av psykiatrin.

De negativa stereotyper som reproduceras inom populärkulturen och som summeras i stereotypen Gökboet trängde således in i institutionsvardagen och bidrog till att forma den. På så sätt existerar det parallellt två olika slags psykiatriska institutioner, en i populärkulturen och en i institutionens egen självbild. Den första påverkar den sistnämnda, men den sistnämnda har ett begränsat inflytande över den förstnämnda.

Det institutionella stigmat skulle också kunna kopplas till graden av slutenhet. I jämförelse med exempelvis skolan som institution så är psykiatrin i högre grad en sluten och dold verksamhet för omvärlden. Det kan vara så att ju mer sluten för omvärldens insyn en institution är desto större utrymme lämnas för omvärlden att definiera den. Tolkningsföreträdet tas ifrån den institutionen. Detta innebär minskad möjlighet för institutionens företrädare att själva kontrollera vem de är och hur de är. De reduceras till stereotyper och har liten eller ingen kontroll över dessa stereotyper. Psykiatrin har självfallet svårt att utöva kontroll över de föreställningar och stereotyper som återkommer i populärkulturen. Däremot kan de ta kontroll över och desarmera dessa stereo-

typer inom institutionen som sådan när patienter, ny personal och gäster kliver över den fysiska tröskeln dit in.

NOTER

- ¹ Materialet är del av mitt pågående avhandlingsprojekt. Studien har etikgranskats och godkändes av etikprövningsnämnden 2015-10-29. Diarienummer: 2015/1639-31/5.
- ² Se exempelvis tv-serien *American Horror Story*, säsong 2 *Asylum* 2012 samt filmerna *Shutter Island* 2010, *Mad House* 2004, *The Ward* 2010, och *Terminator 2: Judgement Day* 1991.
- ³ Filmen vann Oscar för bästa manliga huvudroll (Jack Nicholson) bästa kvinnliga huvudroll (Louise Fletcher) bästa regi (Milos Forman), bästa manus efter förlaga (Lawrence Hauben och Bo Goldman) samt bästa film (Saul Zaentz, Michael Douglas) (IMDb). Filmen bygger på Ken Kesey's roman med samma titel från 1962.
- ⁴ Utöver populärkulturella skildringar av psykiatrin har också massmedia en stor roll i hur psykiatrin förstås av allmänheten. Anna Odells konstverk *Okänd, kvinna 2009–349701* gav exempelvis upphov till stor medial debatt under 2009 och har förmodligen haft stor inverkan på både allmänheten och psykiatrins egen självförståelse. Denna debatt är dock inte synlig i mitt material på samma sätt som Gökboet.

REFERENSER

Film och television

- American Horror story Asylum*, 2012. Brad Falchuk & Ryan Murphy (regissörer). Nätverket FX.
- Mad House*, 2004. William Butler (regissör). Lakeshore Entertainment.
- One Flew Over the Cuckoo's Nest* (Gökboet), 1975. Milos Forman (regissör). Fantasy Films.
- Shutter Island*, 2010. Martin Scorsese (regissör). Phoenix Pictures Inc.
- Terminator 2: Judgement Day*, 1991. James Cameron (regissör). Carolco International. Pacific Western Productions. Lightstorm Entertainment Inc.

The Ward, 2010. John Carpenter (regissör). Echo Lake, Entertainment, A Bigger Boat.

Elektroniska källor

Heilemann, MarySue, 2018. The truth about Nursing Blogg: <https://blog.truthaboutnursing.org/2018/01/marysue-heilemann-on-nurse-ratched/> Senast besökt 20190816.

IMDb: https://www.imdb.com/title/tt0073486/awards?ref_=tt_awd. Senast besökt: 2019.

Svt Nyheter: <https://www.svt.se/kultur/gokboet-var-en-succe-i-sverige-gick-over-tio-ar-pa-bio> Senast besökt 20190815.

LITTERATUR

Eivergård, Mikael, 2003. *Frihetens milda disciplin: Normalisering och social styrning i svensk sjuksjukvård 1850–1970*. Umeå universitet: Institutionen för kultur och medier/Etnologi.

Goffman, Erving, 2005. *Stigma: Den avvikandes roll och identitet*. Stockholm: Nordstedts.

Grönberg Eskel, Marit, 2012. *Från slutna institutioner till institutionaliserat omhändertagande*. Karlstads universitet: Fakulteten för samhälls- och livsvetenskaper.

Hörnfeldt, Helena, 2009. *Prima barn, helt U.a.: Normalisering och utvecklingstänkande i svensk barnhälsovård 1923–2007*. Göteborg, Stockholm: Makadam.

Jönsson, Lars-Eric, 1998. *Det terapeutiska rummet: Rum och kropp i svensk sjuksjukvård 1850–1970*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Jönsson, Lars-Eric, 2010. *Berättelser från insidan: En essä om personliga erfarenheter i Psykiatrins historia*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Ortner, Sherry B., 1973. "On key symbols", i *American Anthropologist*, 75(5): 1338–1346.

Wacquant, Loic, 2007. "Territorial Stigmatization

in the Age of Advanced Marginality", i *Thesis Eleven*, Number 91. Sage.

Rodéhn, Cecilia, 2018. "Ulleråkers sörjbara andra: Ett queert perspektiv på det psykiatriska sjukhusets kulturarv", i *Tidskrift för genusvetenskap*, 39 (1). Uppsala: Centrum för genusvetenskap Uppsala universitet.

Sjöström, Stefan, 1998. *Introduktion – förändring och kontinuitet*, i Sjöström, Stefan. *Nya kulturer i psykiatri*. Lund: Studentlitteratur.

Smith, Dorothy E., 2005. *Institutional Ethnography: A Sociology for People*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.

SUMMARY

Institutional Stigma – Popular culture and psychiatric inpatient care

(Institutionellt stigma – populärkultur och psykiatrisk heldygnsvård)

This article analyses how psychiatry as an institution carries a stigma, partly constructed through portrayals of psychiatry in popular culture. A central point of analysis is here the movie "One Flew Over the Cuckoo's Nest". The article explores how this movie was used by both patients and staff in Ward 58 as a summarizing symbol of something uncomfortable and undesired, here called "the stereotype of Cuckoo's Nest" (gökboetstereotypen). This stereotype was applied by staff as a sort of temporal reference point to contrast historical to contemporary care, in order to erase the stigma surrounding today's psychiatric institution.

Keywords: Institution, stigma, psychiatry, popular culture, One Flew Over the Cuckoo's Nest.

Maria Björklund, PhD student in ethnology at the Dept. of Ethnology, History of Religions and Gender Studies, Stockholm University, Stockholm, Sweden.

"Det kan vara så att ju mer sluten för omvärldens insyn en institution är desto större utrymme lämnas för omvärlden att definiera den." Foto: Josef Jacobsson-Lindb, 2019.

Livet och döden i journalerna:

Institutions(auto)etnografi genom psykiatrins skriftliga källor

KIMSILOW KALLENBERG är fil.dr i etnologi, forskare vid Röda Korsets Högskola, Huddinge, och postdoktor i etnologi vid institutionen för kultur- och medievetenskaper vid Umeå universitet. I sitt avhandlingsprojekt undersökte hon den statliga vårdsvården av ungdomar, med fokus på behandlingspersonalen vid dessa institutioner och deras yrkeskultur. I ett pågående forskningsprojekt vid Umeå universitet använder hon en autoetnografisk ansats för att närma sig upplevelser av död, sorg och trauma.

Genom min vän Marcus mamma Agneta får jag tillgång till hans journaler och obduktionsprotokoll. Agneta och jag har den dagen i januari 2019 mötts upp hemma hos henne för en pratstund. Hon har nyligen gått i pension, något i förtid, för att kunna ägna sig åt annat som hon länge velat göra. Arbete med utsatta kvinnor. Alternativmedicinsk hjälp till personer med utmattnings- och traumaproblematik. Sådant som Agneta kanske själv hade behövt hjälp med i sitt liv gör hon nu istället för andra.

Hon bjuder mig på frukost och vi pratar i flera timmar. Innan jag ska gå frågar jag om hon kan tänka sig att låta mig se Marcus journaler om hon har dem kvar. Jag säger att hon inte behöver bestämma sig med en gång, men hon vill genast hämta dem. De ligger i källarförrådet, säger hon, och vi går dit tillsammans.

Väl där visar hon två svarta sopsäckar där Marcus kvarlåtenskap finns förvarad. Hon säger att hon ännu inte orkat gå igenom sakerna. I den ena av säckarna finns ett vitt och ett brunt kuvert. I det vita, som är öppnat, ligger obduktionsrapporten. I det bruna, som är oöppnat, finns en tjockare pappersbunt med alla anteckningar från det sista vårdtillfället inom psykiatrin. Agneta säger att hon inte har klarat av att öppna det än, att hon inte orkar läsa. Jag frågar igen om hon är säker på att jag får läsa trots att hon inte har gjort det, det känns som att dessa papper är oerhört privata. Hon propsar på att jag ska ha dem, men att jag får lämna tillbaka dem sen. Jag känner att jag har fått ett stort förtroende och lovar att hantera dem med respekt. ”Det vet jag att du gör”, säger Agneta.

BAKGRUND OCH SYFTE

Marcus dog under en vistelse inom psykiatri. Det var hösten 2013 och han var inlagd på egen begäran p.g.a. rösthallucinationer. Marcus hade levtt med missbruksproblem under många år, och hade vid flera tillfällen tidigare vårdats inom psykiatri. Obduktionen visade att Marcus dött till följd av kvävning – troligen p.g.a. kraftig övermedicinering – vilken medfört att han inte reagerat normalt då han i sömnen kräktes. Preparaten han hade i sitt blod vid tidpunkten för döden fyller en hel sida i protokollet. Neuroleptikum, lugnande, smärtstillande och antidepressiva mediciner med tungvrickande namn. Marcus var 28 år gammal när han dog, och han var min barndomsvän. I ett pågående forskningsprojekt med autoetnografisk ansats följer jag Marcus och en annan avliden barndomsvän i spåren av deras död för att försöka få svar på vad som hände dem och varför (se Silow Kallenberg 2018).

Syftet med artikeln är att analysera vad jag förstår som psykiatriens *berättelse* – i form av journalanteckningar – om Marcus sista tid i livet och om hans död genom ett autoetnografiskt tolkningsraster. Institutionens berättelse kontextualiseras med hjälp av etnografiskt material i form av samtal mellan mig och Marcus mamma. Hur skrivs ett liv fram när institutionen berättar om det livet? Kan en studie som denna förstås som ett exempel på institutionsetnografi? Vad kan en autoetnografisk ansats tillföra institutionsstudier?

INSTITUTIONSETNOGRAFI? – METOD OCH MATERIAL

Analysen i artikeln är baserad på ca 40 sidor journalanteckningar från en sju veckor

lång inläggningsperiod på psykiatrisk heldygnsavdelning. Med hjälp av detta underlag beskriver jag hur Marcus vistelse inom psykiatri berättas av representanter för institutionen, och analyserar hur förståelsen av Marcus framträder i berättelsen. Vårdvistelsen avslutas i och med att Marcus dör, och jag har även fått tillgång till protokollet från den obduktion som rättsmedicin genomförde för att fastställa dödsorsaken. I artikeln använder jag mig som sagt även av etnografiskt material i form av intervjuer och fältanteckningar från möten med Marcus mamma Agneta. Jag och hon har haft kontinuerlig kontakt sedan våren 2016, och vi har pratat både formellt och informellt om Marcus och om vad som hände honom flera gånger sedan dess. Två längre intervjuer med Agneta – där även min andra döde väns mamma deltar – har jag spelat in och transkriberat, och övriga samtal mellan mig och henne finns dokumenterade i form av fältanteckningar.

Är det etnografi jag ägnar mig åt när jag tar min utgångspunkt i ett material bestående av journalanteckningar? Oavsett om man håller med om det eller ej så menar jag att journaler är en så väsentlig del av institutioners kunskapsproduktion om människor att de inte borde förbises av etnologer. Det är journalerna tillsammans med det etnografiska material som består av intervjuer och observationer av de anhöriga som tillåter mig att skriva en institutionsetnografi som kan ge svar på vad som hände Marcus under hans psykiatristelse och hur det som hände erfars och förstås av de efterlevande. Jag menar att förståelsen av subjektet Marcus blir mer komplex när också journalernas information adderas. Detta torde gälla även i andra fall där liknande material finns att tillgå.

Marcus grav. Foto: Kim Silow Kallenberg.

Etnografi kan förstås både som etnograferns praktiker och deras produkter (Lennartsson 2014:9). Vad gäller praktiker så kan det handla om ett brett spektrum av metoder som innefattas av ramen för det vi brukar benämna som fältarbete. Produkterna etnograferns material resulterar i består ofta av texter, men kan också vara t.ex. filmer eller utställningar (Lennartsson 2014:9). Eftersom det inte finns någon ”skarp åtskillnad mellan etnografi som insamling och som analys, som fältarbete eller som författande” (Lennartsson 2014:10) så menar jag att även mina analyser av skriftligt material från psykiatri kan betecknas som etnografi, och även mer specifikt som institutionsetnografi.

Det är forskningsetiskt sett inte oproblematiskt att använda sig av journaler. Jag har dock bedömt att det i detta fall är motiverat av den kunskap som materialet kan hjälpa mig att nå. Då Marcus inte själv kan lämna sitt samtycke har detta inhämtats från hans närmaste anhörig: hans mamma Agneta. Det var hon som efter hans död fick tillgång till de journaler som här analyseras. I det här projektet hämtas samtycke från de närmast anhöriga in kontinuerligt. Hade de anhöriga inte önskat att jag skrev om Marcus och Noel så hade det heller inte varit möjligt för mig att göra det.

I övrigt är alla personnamn som används i texten fingerade och inga ortsnamn skrivs ut. Inte heller specificeras inom vilken region Marcus vårdades eller namnet på kliniken.

Jag använder direkta citat ur materialet relativt sparsmakat, och dessutom är journaltext inte sökbar på internet vilket innebär att den information om enskilda som förekommer här är relativt skyddad för obehöriga.

AUTOETNOGRAFI

Den autoetnografiska ansatsen innebär att jag situerar mig som forskare i det empiriska fältet (jfr Svedmark 2016:45f). Fältet består till viss utsträckning av mig, mina vänner och mina erfarenheter, men i Marcus fall även av psykiatri som institution. Autoetnografi kan definieras som en förlängning av diskussioner som förts inom antropologi och etnologi om forskarens roll som medskapare av sin empiri, och om självreflexivitet som en nödvändig del av det metodologiska arbetet (se t.ex. Ehn & Klein 1994; Clifford & Marcus 1986; Geertz 1973 & 1991; Ghodsee 2011; Willis 2000; Wulff 2016). Den autoetnografiska metoden innebär att i någon mån göra sig själv till en del av det som studeras, och tillämpas ofta när det finns personliga kopplingar mellan forskare och fält. Autoetnografi är ett metodologiskt tillvägagångssätt som erkänner, och använder, subjektiva erfarenheter och känslor i analysen, snarare än döljer dem (Ellis m.fl. 2011:274; Reed-Danahay 1997:2). Därför menar jag att en autoetnografisk ansats också kan förstås som en del av ett forskningsetiskt arbete.

Jag praktiserar autoetnografi genom att i texten ge utrymme för mina tankar och känslor som kommer av den unika forskarposition som möjliggörs av min personliga relation till det och dem jag skriver om. Det material jag bygger analysen på hade inte varit tillgängligt för mig utan den personliga relationen jag har till de människor (både levande och döda) som studien fokuserar. Därför hör i det här fallet det personliga hemma i analys och skriven text. I nästa avsnitt berättar jag om det som journalerna berättar; och skriver med detta en form av institutions-etnografi. Textframställningen – där jag

fogar samman bitar av information till en sammanhängande text – är resultatet av min analys av händelseförloppet.

I tidigare studier har jag ägnat mig åt mer traditionell institutionsetnografi där avgränsningen för vad som var att räkna som en del av institutionen och vad som föll utanför var lättare att göra än här (Silow Kallenberg 2015; Silow Kallenberg 2016; Silow Kallenberg 2017; Silow Kallenberg 2019). Det innebär att en annan metodologi blir nödvändig när ramarna för institutionsetnografien är mer flytande och porösa. Här är det inte alltid så lätt att veta när jag som etnograf är innanför institutionens (arkitektoniska) ramar och när jag är utanför, eftersom jag inte fysiskt är på plats på en specifik institution. Istället är det skriftliga institutionskällor jag har att tillgå när jag fogar samman händelseförloppet för Marcus sista tid i livet. Detta kan beskrivas som att jag följer institutionen där den verkar och därmed i något avseende materialiserar sig – och att jag således tar fasta på sammanhang där journalerna ges mening.

TIDIGARE FORSKNING: INSTITUTIONSETNOGRAFI GENOM SKRIFTLIGA KÄLLOR

Det finns flera exempel på etnologer som studerat institutioner genom skriftligt material. Många av dessa har ett historiskt fokus i sitt material och saknar därför ofta möjligheten att kontextualisera de skriftliga dokumenten genom t.ex. intervjuer och observationer. Deras angreppssätt blir därför ett annat än mitt. Lars-Eric Jönsson (1998) och Mikael Eivergård (2003) är exempel på etnologer som i sina avhandlingsprojekt studerade den historiska psykiatrin genom undersökningar av journaler och annat skriftligt material.

Birgitta Svensson (1994 & 2000) är ytterligare en etnolog som genom skriftliga källor tillämpat ett historiskt perspektiv, och i hennes fall är studieobjektet fängelser.

Det finns även etnologer som har studerat institutioner genom att blanda samtida etnografiskt material med historiska källor. Karin Salomonsson (1998) har t.ex. studerat socialarbetare, dels genom intervjuer där de får se tillbaka på sitt yrkesliv och dels genom arkivmaterial där sociala insatser har dokumenterats. Även Helena Hörnfeldt (2009) kombinerar ett historiskt och ett samtida material i sin studie av makt i barnhälsovården.

Birgitta Svensson (1999) har skrivit om att ”fältarbete i det förflutna”, och beskriver etnologens närmande till skriftligt arkivmaterial som jämförbart med etnografiska undersökningar där forskaren möter människor av kött och blod (Bergquist & Svensson 1999:6). Min studie är en kompromiss av fältarbetet bland papper och etnografiska studier av levande människor. Jag provar här att skriva institutions-etnografi över ett mänskligt subjekt som inte längre finns i de levandes värld men som i närtid har levt. Jag närmar mig Marcus liv och död genom dels skriftliga spår från institutionen där han levde delar av sitt liv och där han slutligen dog, och dels genom samtal med de efterlevande.

JOURNALERNAS BERÄTTELSE

Marcus känner en del ångest önskar lugnande för att dämpa detta och rösterna. Vill gärna bli inlagd. Lugn. Välvärdad klädsel. Adekvat i kontakten. Talar sammanhängande och med röd tråd. Neutralt till lätt sänkt stämningsläge delvis avledbart. Rösthallucinationer som intensifierats senaste dagarna. Säger att de är rätt elaka. Förnekar synhallucinationer. God for-

mell och emotionell kontakt. Hjälpssökande. God sjukdomsinsikt. Tycker att det känns hopplöst och börjar undra om hans rösthallucinationer aldrig ska gå över. Vill dock inte ge upp. Förnekar suicidtankar eller planer i nuläget. Suicidrisken bedöms akut som låg. Således känd patient med psykotiska symtom (journalanteckningar, september 2013).

Ett liv kan berättas på många sätt; t.ex. i form av journalanteckningar. Det är medicinens och socialarbetets byråkratiska prosa som kanske i störst omfattning berättar det allra svåraste av den mänskliga existensen. Det är information som är svår att nå med hjälp av andra slags empiri än just journaler. Här ska dock sägas att journalernas primära syfte inte är att skriva liv, utan att samla information om individer för att urskilja mönster och i det här fallet sätta in behandling. Det är i min analys som journalernas aspekter av att skriva liv fokuseras.

Det inledande citatet i detta avsnitt är hämtat från anteckningen som gjordes över inskrivningssamtalet när Marcus sökte hjälp i september 2013. Det är en korthuggen prosa, som trots bristen på fullödiga och levande beskrivningar ändå förmedlar mycket information om Marcus allmäntillstånd just då.

Vi får information om hur han tar sig ut och uppfattas; både vad gäller utseende och beteende. Vi får veta anledningen till att han söker vård och hur psykiatrin uppfattar Marcus egen motivation till att ta emot hjälp. Han beskrivs som ”hjälpssökande” och uppfattas inte vara suicidal. Vi får också här veta att det inte är Marcus första kontakt med psykiatrin i och med att han beskrivs som en ”känd patient”. Allt detta är en del av psykiatrins berättelse om Marcus, som syftar till att ge hans institutionsvistelse en form och en riktning.

I detta korta textavsnitt får vi nycklarna till en förståelse av vilka aspekter en institution som psykiatrin lägger vikt vid när den ska förstå en människa och dennes behov av vård. Under inskrivningssamtalet inhämtas både social och medicinsk information om Marcus (jfr Hörnfeldt 2009:150). Tidigare forskning har visat att hur det sociala knyts samman med det medicinska är en process som varit vanlig historiskt såväl som idag i olika slags vård- och behandlingsverksamheter (Hörnfeldt 2009:150; Björkman 2001:276).

När jag ska analysera de skriftliga dokumenten är obduktionsrapporten det jag läser först. Det är som att börja baklänges, men jag vet ju redan hur historien slutar. Agneta har redan berättat vad som hände, så det jag läser i dokumenten kommer inte som en nyhet. Ändå slås jag av mängden preparat som Marcus kropp var full av vid tidpunkten för hans död i november 2013. I den rättskemiska delen av obduktionen som finns återgiven i dokumenten kan jag läsa att följande verksamma medel påträffats i det blodprov som tagits efter hans död:

Olanzapin (antipsykotiskt verkande, neuroleptikum), desmetylolanzapin (metabolit till olanzapin), alimemazin (antiallergimedel och lugnande), biperiden (medel vid parkinsonism, mot medikamentellt betingade biverkningar i form av ofrivilliga rörelser), citalopram (antidepressivum), klozapin (neuroleptikum), desmetylklozapin (metabolit till klozapin), haloperidol (neuroleptikum), reducerad haloperidol (metabolit till haloperidol), paracetamol (smärtstillande och febersänkande), prometazin (antiallergimedel, lugnande), desmetylprometazin (metabolit till prometazin), nordazepam (ångestdämpande, lugnande, narkotikum).

Jag läser och snubblar på de krångliga och obekanta orden. Jag har svårt att bedöma om det som står där är normalt. Inte hel-

ler läkaren på Rättsmedicinalverket som undertecknat rapporten verkar riktigt säker i sin slutsats, och skriver att doserna i sig inte överstiger nivåer som är normala vid terapeutiskt bruk, men att de olika preparaten sammantaget kan ha påverkat utgången för Marcus. Dödsorsaken är blockerade luftvägar till följd av att han inhalerat kräkning, och hjärtstillestånd. Journalerna kan berätta mer om vad som föregått dödsfallet.

Brevet med journalerna från det sista vårdtillfället hösten 2013 är skickade till Agneta i maj 2014. I nästan fem år har de alltså legat i hennes källare, oöppnade och olästa, när jag får tillgång till dem. Det har under åren som passerat hunnit bli lite sprött så det går lätt att riva upp det bruna papperet.

Första sidan är ett brev från verksamhetschefen för den psykiatriska avdelning där Marcus vistades sina sista veckor i livet. Brevet inleds med en kort redogörelse för vad anteckningarna innehåller: ett utlåtande från en apotekare samt anteckningar förda av personal och läkare. Därefter skriver han om att han håller med Agneta i hennes analys av "att Marcus dog p.g.a. att han var medvetandesänkt". Han skriver att ingen av de undersökningar som har gjorts har kunnat påvisa någon kroppslig sjukdom som kan utgöra förklaring till vad det var som hände. Enligt honom är mängden läkemedel inte heller anmärkningsvärt hög, och det går därför inte att säga att det blivit fel i ordinationerna.

Av själva journalen framgår att Marcus skrevs in på den psykiatriska kliniken i september 2013. Han kommer dit i sällskap av sin mamma på kvällen. Som beskrivits ovan söker Marcus akut psykiatrisk hjälp p.g.a. ökade rösthallucinationer. Han hör röster och lider av tilltagande

ångest. Bara av denna första sida i journalen får vi veta mycket om Marcus liv. Det framgår att han är ensamstående, att han för närvarande bor på sin mammas soffa, att han är sjukskriven och därför inte arbetar vid tidpunkten för inskrivningen. Hans musikintresse beskrivs också. Att han spelar trummor på fritiden. Det står också att han är "somatiskt väsentligen frisk" men att det står värre till med den psykiska hälsan: "Marcus känner en del ångest önskar lugnande för att dämpa detta och rösterna. Vill gärna bli inlagd". Återigen blandas social information med vad som kan förstås som kroppslig eller biologisk information (jfr Björkman 2001: 276). Även om informationen som ges är ganska korthuggen så får flera dimensioner av Marcus som människa rum i institutionsprosan. Under rubriken "Nuvarande psykiska sjukdomar" står följande att läsa:

Tidigare extensivt blandmissbruk, alkohol och framförallt cannabis, hallucinogener och en atypiska rusmedel enl. journalanteckning. Återkommande vårdtillfällen p.g.a. psykotiska symtom som bedömts utvecklats på basis av extensivt drogmissbruk.

Marcus missbruk av droger återkommer genom hela journalen. Han berättar för överläkaren att "den enda gången han får lindring är när han röker hasch." Det är inte så att haschrökningen får rösterna att försvinna, berättar han, men det får honom att "bli så pass sänkt" att han inte längre bryr sig om vad de säger. Marcus är rädd för rösterna.

En anledning till att han söker hjälp är att de successivt fått en mer elak karaktär. De säger att han ska dö och kallar honom för bland annat "horunge". En knapp vecka in i vårdvistelsen blir Marcus mycket orolig för att han ska ta sig ut, el-

ler för att någon annan ska ta sig in. Han känner sig otrygg eftersom avdelningen befinner sig på markplan. Rösterna säger att någon är ute efter honom, berättar han.

För att komma till ro får han flytta upp två våningar till en annan avdelning. På flera ställen i journaltexten framgår att Marcus känner att han måste be rösterna om lov innan han fattar några beslut. Han har stundtals också svårt att prata med vårdpersonalen om rösterna då han inte vill "gola" på dem.

I journalerna är Marcus i fokus för det som skrivs, men vi kan också utläsa information om de människor som träffar honom – i egenskap av att vara representanter för institutionen – och även om de idéer som psykiatrik bygger på. Som målsättning för arbetet med Marcus kan vi t.ex. läsa: "Genom tydligt veckoschema bidra till en god daglig struktur där samarbete är möjligt och dagen känns trygg, begriplig och meningsfull".

Detta kan länkas till andra institutionella sammanhang där just struktur i mening en tydligt strukturerad vardag ses som grundläggande för ett gott mående (Silow Kallenberg 2016:139ff; jfr Jönsson 1998:141). Det är således både Marcus individuella förutsättningar och behov som beskrivs, och institutionens generella idéer och praktiker.

Passagerna där Marcus beskriver sin ångest över allt som blivit förstört eller gått förlorat i hans liv är hjärtskärande. När han talar om vänner som han har haft men inte längre har känner jag mig dessutom träffad. Hade jag och de andra vännerna kunnat hjälpa honom på något sätt?

Jag för en slags dagbok över mitt fältarbete, för att underlätta de autoetnografiska analyserna. I samband med att jag läser journalerna skriver jag:

Varför gör jag det egentligen? Jag vill göra skillnad, visst, jag vill göra något som känns viktigt. Det känns meningsfullt att försöka förstå det meningslösa. Typ så. Men det gör mig fan inte glad. Känner mig som ett vrak. Känner skam för att jag känner mig som ett vrak. Jag är ju verkligen inte varken Marcus eller Noels närmaste. Eller just nu är jag kanske det, på ett plan i alla fall. Jag tänker på projektet dygnet runt, och därmed tänker jag också på dem. Fnissar för mig själv. Vem hade kunnat tro det här när vi gick omkring där tillsammans, i den tidiga tonåren och tyckte att vi var stentuffa. Vi skulle alla bli rock- och popstjärnor. Då när ingenting var gjort, sjunger Lars Winnerbäck i en lätttext. Det var den tiden. Ingenting var gjort, allting var därför möjligt (fältdagbok, januari 2019).

Jag blir starkt påverkad av det som psykiatrik och rättsmedicinen har dokumenterat om Marcus liv och död. Eftersom jag kände honom väcker den torra, byråkratiska prosan minnen från andra perioder i livet. Jag blir nostalgisk. Jag blir ledsen över att det nu inte finns några chanser kvar att göra något annorlunda. Inte för Marcus.

DISKUSSION

Den psykiatriska heldygnsvården är inte vad man skulle kunna kalla en normalinstitution (Silow Kallenberg 2016:32), utan är en typ av institution till vilken människor med en specifik utsatthet vänder sig. Den är dold för de allra flesta människors blick och därför menar jag att det är centralt att som forskare närma mig den. Som forskare känner jag ett ansvar för att skapa kunskap om det vi inte vet. I detta presenterar journalanteckningar ett spännande material som jag menar att etnologer bör närma sig i större utsträckning, och som kan ge ny kunskap till institutionsetnografisk forskning.

Hur skrivs ett liv fram när institutionen berättar om det livet? Som jag har visat i analysen så blandas social och medicinsk information om patienterna i det som psykiatrin berättar om patienterna (jfr Björkman 2001:276). Psykiatrins berättelse om en individ syftar till att forma behandlingen och att rikta patienten mot ett bättre mående (jfr Mattingly 1998). Detta görs naturligtvis utifrån normer och föreställningar som är kontextbundna, och som vid en viss tidpunkt och på en viss plats talar om hur en god psykisk hälsa ska uppnås. I berättelsen om Marcus betonas t.ex. vikten av en strukturerad vardag vilket är ett centralt ideal i många behandlande verksamheter idag såväl som historiskt (Silow Kallenberg 2016:139ff; jfr Jönsson 1998:141).

Men jag skriver inte bara om detta i egenskap av forskare. Jag skriver även i rollen som vän till det subjekt jag skapar kunskap kring. Båda dessa positioner är relevanta för den kunskap som produceras. I analysen har jag vävt samman journaler och annat skriftligt material med etnografiskt material i form av samtal med Marcus mamma. Jag har också låtit mina egna reflektioner, tankar och känslor ta plats i den etnografi jag skriver i enlighet med en autoetnografisk ansats. Kunskapen kommer att vara villkorad av mina personliga kopplingar till fältet och det är därför relevant att reflektera över vilken kunskap en sådan här studie ger, och vad den kan tillföra fältet institutionsetnografi.

Jag menar att mitt bidrag främst är att genom den autoetnografiska ansatsen ge liv åt subjekt som annars inte alltid skrivs fram som särskilt levande i institutionsprosans redogörelser. I detta bygger jag vidare på en väletablerad tradition inom etnologisk forskning av att ge liv åt den

”lilla människan” och av att studera mikronivån för att nå kunskap om övergripande sammanhang (Silow Kallenberg 2016:30; jfr Runfors 2003:18f). Jag bidrar också till institutionsetnografien genom att aktivt låta känslor och personliga aspekter ta plats i forskningen. Ambitionen med detta är ett mer empatiskt vetenskapande – både i metod och framställning – som jag tror är nödvändigt för den forskning som vill vara samhällsförändrande eftersom känslor och identifikation är starka verktyg för att mobilisera just förändring.

REFERENSER

- Bergquist, Magnus och Birgitta Svensson (red.), 1999. *Metod och minne: Etnologiska tolkningar och rekonstruktioner*. Lund: Studentlitteratur förlag.
- Björkman, Jenny, 2001. *Vård för samhällets bästa: Debatten om tvångsvård i svensk lagstiftning 1850–1970*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Clifford, James och George Marcus (red.), 1986. *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Ehn, Billy och Barbro Klein, 1994. *Från erfarenhet till text: Om kulturvetenskaplig reflexivitet*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Eivergård, Mikael, 2003. *Fribetens milda disciplin: Normalisering och social styrning i svensk sjuksjukvård 1850–1970*. Umeå: Institutionen för kultur och medier.
- Ellis, Carolyn, Tony E. Adams och Arthur P. Bochner, 2011. ”Autoethnography: An Overview”, i *Historical Social Research*, Vol. 36, No. 4(138). GESIS- Leibniz Institute for the Social Sciences.
- Geertz, Clifford, 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Geertz, Clifford, 1991. ”Tjock beskrivning. För en tolkande kulturteori”, i *Häftien för kritiska studier* 24(3).
- Ghodsee, Kristen, 2011. *Lost in Transition: Ethnographies of Everyday Life after Communism*. Durham & London: Duke University Press.

- Hörnfeldt, Helena, 2009. *Prima barn, helt U.A.: Normalisering och utvecklingstänkande i svensk barnhälsovård 1923–2007*. Göteborg & Stockholm: Makadam förlag.
- Jönsson, Lars-Eric, 1998. *Det terapeutiska rummet: Rum och kropp i svensk sinnessjukvård 1850–1970*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Lennartsson, Rebecka, 2014. "Arkivetnografi eller reflektioner över en tappad biljett", i: *Kulturella Perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift*, 2014:3.
- Mattingly, Cheryl, 1998. *Healing Dramas and Clinical Plots: The Narrative Structure of Experience*. New York: Cambridge University Press
- Reed-Danahay, Deborah E., 1997. "Introduction", i Reed-Danahay, Deborah E. (red.) *Auto-Ethnography: Rewriting the Self and the Social*. Oxford & New York: Berg.
- Runfors, Ann, 2003. *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar: En studie av hur invandrar-skap formas i skolan*. Stockholm: Prisma.
- Salomonsson, Karin, 1998. *Fattigdomens besvärjelser: Visionära ideal och vardagliga realiteter i socialt arbete*. Lund: Historiska media.
- Silow Kallenberg, Kim, 2015. "Smutsig etnografi – en metoddiskussion", i *Kulturella Perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift*, 2015:2.
- Silow Kallenberg, Kim, 2016. *Gränsländ: Svensk ungdomsvård mellan vård och straff*. Huddinge: Södertörns högskola.
- Silow Kallenberg, Kim, 2017. "Det som sitter i väggarna. Tvångsvård mellan stabilitet och förändring", i *Kulturella Perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift*, 2017:3–4.
- Silow Kallenberg, Kim, 2018. "En del dör unga. Att minnas de döda genom autoetnografiska analyser", i *Kulturella Perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift*, 2018:1–2.
- Silow Kallenberg, Kim, 2019 "Between care and punishment: Fantasies of change and progress in ethnographies of compulsory care", i *Ethnologia Scandinavica*, vol. 49, 2019.
- Svedmark, Eva, 2016. *Becoming Together and Apart: Technoemotions and Other Posthuman Entanglements*. Umeå: Umeå universitet.
- Svensson, Birgitta, 1994. "Hundra år i fängelse", i *Pockettidningen R*, Nr 1, Årg. 24.
- Svensson, Birgitta, 2000. "Konsten att individualisera. Särskiljande metoder i fängelsets personkarakteristik", i Eriksson, Bengt Erik och Roger Qvarsell (red.) *Sambällets Linneaner: Kartläggning och förståelse i samhällsvetenskapernas historia*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Willis, Paul, 2000. *The Ethnographic Imagination*. Cambridge: Polity Press.
- Wulff, Helena (ed.), 2016. *The Anthropologist as Writer: Genres and Contexts in the Twenty-first Century*. New York: Berghahn Books.

SUMMARY

Life and death in medical reports: Institutional (auto-)ethnography through written sources of the psychiatry

(Livet och döden i journalerna: Institutioner(auto)etnografi genom psykiatrins skriftliga källor)

In this article, the life and death of the authors' childhood friend Marcus is focused. He died while he was treated for auditory hallucinations in a psychiatry ward. The aim of the article is to analyse the narrative of the psychiatric institution about Marcus last weeks in life, that is articulated in medical reports. The empirical material consists mainly of written documents produced during Marcus' last stay at the psychiatric institution and is analysed using auto-ethnography as an analytical tool. The narrative of the institution is contextualized through the ethnographic material created in conversations between the author and Marcus' mother. Questions that are asked are: How is a life described when it is an institution that narrates it? Could this study be understood as an example of institutional ethnography? What can be gained when adding auto-ethnography to the field of ethnographic research on institutions? A central conclusion is that auto-ethnography can be used in ethnographic research on institutions to give life to those subjects that does not always come across as fully human in the written reports of psychiatric institutions.

Keywords: institutional ethnography, psychiatry, written sources, auto-ethnography, narrative.

Kim Silow Kallenberg, PhD in ethnology and researcher at the Swedish Red Cross University College, and Postdoctor in etnology at Umeå University, Dept. of Culture and Media Studies, Umeå, Sweden.

I nästa nummer

För dig som är intresserad av
vad som händer inom humanistisk och
samhällsvetenskaplig kulturforskning är

Kulturella Perspektiv

den givna mötesplatsen

Nästa nummer är inget undantag!

KULTURELLA PERSPEKTIV

Tidskriften för nya kulturstudier

Bästa läsare,
du är mycket välkommen som
prenumerant på Kulturella Perspektiv!

275 kr för fyra nummer 2020

Plusgiro 65 33 59-0

*K*ULTURELLA
PERSPEKTIV - TIDSKRIFTEN FÖR NYA KULTURSTUDIER

